

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU
France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

25|1·2020

LJUBLJANA 2020

Acta historiae artis Slovenica, 25/1, 2020

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) ISSN 2536-4200 (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief

Tina Košak

Uredniški odbor / Editorial board

Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board

Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),

Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing

Maria Bentz, Amy Anne Kennedy, Alenka Klemenc, Tjaša Plut, Blaž Resman

Prevodi / Translations

Nika Vaupotič, Polona Vidmar

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout

Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address

Acta historiae artis Slovenica

Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija

E-pošta / E-mail: ahas@zrc-sazu.si

Spletna stran / Web site: <http://uifs1.zrc-sazu.si>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in

Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €

Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €

Letna naročnina za študente in dijake: 25 €

Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija

E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2020, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Založba ZRC, Ljubljana

Tisk / Printed by Tiskarna PRESENT d.o.o., Ljubljana

Naklada / Print run: 400

VSEBINA CONTENTS

DISSERTATIONES

Tadeusz J. Żuchowski

Technische Probleme und Zufälle als Väter des Erfolgs. Die Fundierung und der Bau der Jesuitenkirche in Posen 7
Tehnični problemi in naključja kot botri uspeha. Ustanovitev in gradnja jezuitske cerkve v Poznanju 26

Ana Lavrič

Bratovščine v klariških samostanih na Kranjskem. Njihova umetnostna in duhovna dediščina 27
Confraternities in the Convents of the Poor Clares in Carniola. Their Artistic and Spiritual Heritage 61

Boris Golec

Najzgodnejše omembe umetnikov v slovenskem jeziku. Ljubljanska oklicna knjiga 1737–1759 kot vir za slovensko umetnostno zgodovino 63
The Earliest References of Artists in the Slovenian Language. The Ljubljana Register of Banns 1737–1759 as a Source for Slovenian Art History 79

Lilijana Žnidaršič Golec

Mnoge sledi bratovščine sv. Mihaela v Mengšu pri nastanku poslikav Franca Jelovška 81
The Many Traces of the Confraternity of St Michael in Mengeš in the Commissions of Franc Jelovšek's Frescoes 101

Tina Košak

Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za župnijsko cerkev sv. Lenarta v Slovenskih goricah 103
Johann Ernst II Count Herberstein and the Commissions for the Parish Church of St Leonard in Slovenske gorice 123

Boštjan Roškar

Poslikave in pozlate Holzingerjevih oltarjev in prižnic 125
Fassungen und Vergoldungen der Altäre und Kanzeln von Josef Holzinger 147

Simona Kostanjšek Brglez <i>Kipar, pozlatar in restavrador Ivan Sojč – življenje in delo od začetka samostojnega delovanja</i>	149
<i>Sculptor, Gilder and Restorer Ivan Sojč. His Life and Work since the Start of his Independent Career</i>	179
Damjan Prelovšek <i>Plečnikova cerkev sv. Antona Padovanskega v Beogradu</i>	181
<i>The Church of St Athony of Padua in Belgrade by Jože Plečnik</i>	212
Katarina Mohar <i>Nacistično plenjenje umetnostne dediščine na Gorenjskem med drugo svetovno vojno in primer oltarjev iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah</i>	213
<i>The Nazi Plunder of Artistic Heritage in Gorenjska during the Second World War and the Case of Altars from the Church of St Lucy in Dražgoše</i>	230
Marcela Rusinko <i>In the 'Public Interest'? Dispossessing Art Collections in Communist Czechoslovakia between 1948 and 1965</i>	233
<i>V »javnem interesu«? Razlastitve umetniških zbirk v komunistični Češkoslovaški med letoma 1948 in 1965</i>	251
Agnieszka Zabłocka-Kos <i>Bemerkungen zur Barockforschung im Kontext der Entwicklung der Kunstgeschichte im sozialistischen Polen</i>	253
<i>Opažanja o raziskavah baroka v kontekstu umetnostne zgodovine v socialistični Poljski</i>	271
APPARATUS	
Izvečki in ključne besede / Abstracts and keywords	275
Sodelavci / Contributors	283
Viri ilustracij / Photographic credits	285

DISSERTATIONES

Nacistično plenjenje umetnostne dediščine na Gorenjskem med drugo svetovno vojno in primer oltarjev iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah

Katarina Mohar

Ob začetku okupacije so Nemci na Gorenjskem, kjer so prevzeli oblast in področje preoblikovali v eno od dveh začasnih pokrajinskih upravnih enot na ozemlju današnje Slovenije,¹ pričeli izvajati vrsto ukrepov, s katerimi so ozemlje pripravljali za čimprejšnjo priključitev k rajhu. Eden od temeljev njihove raznarodovalne politike, usmerjene v izkoreninjenje slovenske kulture in takojšnje ponemčenje prebivalstva,² so bile tudi zaplembe premične kulturne dediščine, ki doslej za to geografsko področje še niso bile predmet znanstvenih raziskav. Analize kompleksnega področja transferjev predmetov umetnostne dediščine s strani nacistov, kamor vključujemo predvsem njihove premike, zasege oziroma zaplembe in kraje, so z umetnostnozgodovinskega vidika, še zlasti za raziskovanje provenience, trga z umetninami, migracij vplivov in sorodnih tem izjemno pomembne, tudi kot podpora pravnim procesom restitucije.³

Študije, ki bi se osredotočale na plenjenje predmetov umetnostne dediščine na Gorenjskem, še niso bile opravljene, prav tako zaenkrat še nimamo pregleda tovrstnih nacističnih praks za druga področja Slovenije. Vpogled v kompleksno raziskovalno področje so doslej prispevali predvsem zgodovinarji, v prvi vrsti Tone Ferenc, ki se je v svojih obsežnih, na arhivsko gradivo oprtih študijah posvečal raziskavam okupacijskih sistemov v Sloveniji s posebnim poudarkom na nacistični raznarodovalni politiki, ki jo je obravnaval tudi v primerjalni perspektivi.⁴ Za raziskavo posebej pomembno izhodišče predstavljajo njegovi *Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*,⁵ v katerih je objavil za področje relevantne in težko dosegljive arhivske

¹ Območja, ki je obsegalo tudi Mežiško dolino, Nemci formalnoppravno niso anektirali, a so kljub temu tam oblast izvrševali podobno, kot če bi ga: mdr. so lokalnemu prebivalstvu podeljevali nemško državljanstvo, ga vpoklicevali v vojsko in uvajali nemško zakonodajo. Druga enota je bila Spodnja Štajerska oz. *Untersteiermark*; gl. Tone FERENC, *Ozemlje in meje, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992* (ur. Jasna Fischer), 1, 2005, str. 575–577.

² Bojan GODEŠA, *Kultura med okupacijo, Slovenska novejša zgodovina 2005* (op. 1), str. 661.

³ Znatno porast študij o tej temi je opaziti zlasti v zadnjih dveh desetletjih, za obsežno bibliografijo o področju gl. spletno stran Komisije za zaplenjene umetnine v Evropi: The Central Registry of Information on Looted Cultural Property 1933–1945, <https://www.lootedart.com/SYSALII828991> (12. 11. 2019).

⁴ Gl. zlasti Tone FERENC, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1968; Tone FERENC, *Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 20/1–2, 1980, str. 31–56. Za Ferencova zbrana dela s tega področja gl. Tone FERENC, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2: Raznarodovanje* (ur. Mitja Ferenc), Ljubljana 2010 (Historia, 13).

⁵ Tone FERENC, *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945/Viri o*

dokumente iz domačih in tujih ustanov, ki razkrivajo tudi dogajanje na področju plenjenja kulturnozgodovinskih predmetov. Tematici se je sicer v svojih analizah posvečal v manjšem obsegu, še največ pozornosti je posvetil arhivom, pri obravnavah transferjev umetnin pa se je osredotočil skoraj izključno na dogajanje na Štajerskem.⁶

Za analizo so pomembna tudi dela nemškega zgodovinarja Michaela Wedekinda,⁷ ki se poglobljeno ukvarja z mednarodnim prostorom med Alpami in Jadranskim morjem v času okupacije med 2. svetovno vojno. Njegove pregledne študije s težiščem na delovanju strokovnjakov in znanstvenikov, zlasti na področju arheologije, znotraj nacističnega režima prinašajo pomembne ugotovitve o protagonistih, vpletenih v transferje kulturnozgodovinskih predmetov na Gorenjskem, razjasnjujejo pa tudi postopke in principe, po katerih so delovali.

Kratek prispevek o nacističnem zatiranju slovenske kulture je prispeval Ferdo Fischer, ki se je bežno dotaknil tudi nekaterih primerov plenjenja umetnin na Gorenjskem,⁸ sicer so bile za ta teritorij izvedene le študije zasegov arhivskega gradiva.⁹ Za razumevanje nacističnih praks so pomembne tudi posamezne študije avtorjev, ki osvetljujejo delovanje okupatorjev na drugih območjih današnje Slovenije, zlasti na Kočevskem,¹⁰ Štajerskem,¹¹ pa tudi v t. i. Operacijski coni Jadransko primorje.¹² Kot v primerjalnem kontekstu posebej pomembno delo velja izpostaviti tudi za slovensko področje pionirski projekt umetnostne zgodovinarke in konservatorke Sonje Ane Hoyer o umetninah iz Kopra, Izole in Pirana, ki so jih leta 1940 iz obalnih mest odpeljali (in kasneje zadržali)

nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945, Maribor 1980. Delo je dostopno tudi na spletu: www.karawankengrenze.at (11. 12. 2019).

⁶ FERENC 1968 (op. 4), str. 741–744.

⁷ Michael WEDEKIND, *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945. Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«*, München 2003; Michael WEDEKIND, *The Sword of Science. German Scholars and National Socialist Annexation Policy in Slovenia and Northern Italy, German Scholars and Ethnic Cleansing. 1919–1945* (ur. Ingo Haar, Michael Fahlbusch), New York-Oxford 2005; Michael WEDEKIND, *German Scholarly Elites and the Social-Ethnic Reorganization of Occupied Slovenia by the Third Reich, 1945 – A Break with the Past. A History of Central European Counties at the End of World War Two/1945 – Prelom s preteklostjo. Zgodovina srednjeevropskih držav ob koncu druge svetovne vojne* (ur. Zdenko Čepič), Ljubljana 2008, str. 275–292; Michael WEDEKIND, *Besatzungsregime, Volkstumspolitik und völkische Wissenschaftsmilieus. Auf dem Weg zur Neuordnung des Alpen-Adria-Raumes (1939–1945), Zweiter Weltkrieg und ethnische Homogenisierungsversuche im Alpen-Adria-Raum* (ur. Brigitte Entner, Valentin Sima), Klagenfurt-Wien 2012, str. 22–43; Michael WEDEKIND, *Kulturkommission des SS-Ahnenerbes beim Deutschen Umsiedlungsbevollmächtigten für die Provinz Laibach, Handbuch der völkischen Wissenschaften, 2: Forschungskonzepte – Institutionen – Organisationen – Zeitschriften* (ur. Michael Fahlbusch, Ingo Haar, Alexander Pinwinkler), Berlin-Boston 2017, str. 1862–1865; Michael WEDEKIND, *Die Besetzung der Vergangenheit. Archäologie, Frühgeschichte und NS-Herrschaftslegitimation im Alpen-Adria-Raum (1939–1945)*, Innsbruck 2019.

⁸ Ferdo FISCHER, *Taktika okupatorjev pri zatiranju slovenske kulture, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 8, 1968/69, str. 191–201.

⁹ Modest GOLIA, *Stanje naših arhivov, Zgodovinski časopis*, 1/1–4, 1947, str. 155–160; Pavle BLAZNIK, *Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije, Arhivist*, 1/1, 1951, str. 20–62; Jože ŽONTAR, *Kranjska podružnica Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu v času nemške okupacije, Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 19/1–2, 1996, str. 55–59.

¹⁰ Mitja FERENC, *Delo nemške kulturne komisije na Kočevskem (1941–1942), Prispevki za novejšo zgodovino*, 42/1, 2002, str. 93–109; James R. DOW, *Angewandte Volkstumsideologie. Heinrich Himmlers Kulturkommissionen in Südtirol und der Gottschee*, Innsbruck-Wien-Bozen 2018, s. p. (poglavje Gotschee).

¹¹ Milko MIKOLA, *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*, Celje 1999; Milko MIKOLA, *Nacistične zaplembe zemljiških posesti na območju celjskega okrožja 1941–1945, Celjski zbornik*, 1987, str. 149–189.

¹² WEDEKIND 2019 (op. 7); WEDEKIND 2003 (op. 7).

Italijani.¹³ V evropskem primerjalnem kontekstu se tematiki od leta 2016 posveča tudi mednarodni raziskovalni projekt TransCultAA – Transfer predmetov kulturne dediščine v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju (*TransCultAA – Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century*), v sklopu katerega je nastal tudi del pričujoče raziskave.¹⁴ Sočasno poteka tudi doktorska raziskava transferjev umetnin v Mariboru med okupacijo 1941–1945,¹⁵ na podlagi katere bo v prihodnje mogoče v primerjalni perspektivi še bolj celostno zaobjeti tudi zaplembe na Gorenjskem.

Raziskava izhaja iz analize gradiva o transferjih kulturnih predmetov na Gorenjskem, ki ga hranijo v fondu Raziskovalne in učne skupnosti »Dediščina« (*Forschungs- und Lehrgemeinschaft »Das Ahnenerbe«*) v Nemškem zveznem arhivu (*Bundesarchiv*) v Berlinu.¹⁶ Nacistični organizaciji SS podrejena skupnost, katere ustanovitelj je bil Heinrich Himmler, je bila med vojno osredotočena zlasti na Vzhodno Evropo, kjer so njeni člani konfiscirali predvsem arheološke zbirke in literaturo, pa tudi druge umetnostne dobrine narodov, ki so si jih podredili. Njeni zaposleni so bili prisotni tudi v Sloveniji, kjer so skušali ustvariti evidenco relevantne lokalne kulturnozgodovinske dediščine, ki je/bi kasneje postala predmet transferjev.¹⁷ Za raziskavo so relevantni zlasti arhivski dokumenti, ki obsegajo dopise med njenimi uslužbenci, pristojnimi za področje Gorenjske. Ti žal niso ohranjeni v celoti – med njimi namreč ne najdemo v korespondenci pogosto omenjenih seznamov evidentirane dediščine ali zaplenjenih predmetov, ki naj bi predstavljali priloge dokumentov.

V luči pregledanih dokumentov članek predstavlja oris nacističnega plenjenja umetnostne dediščine na Gorenjskem s poudarkom na organizaciji dela in glavnih akterjih, zaradi obsežnosti tematike pa prepušča identifikacijo in analizo zaplenjenih predmetov umetnostne dediščine za prihodnje raziskave. Kljub temu skuša vrzeli v dokumentih in v samem razumevanju procesa zapolniti s študijo primera, ki razkriva, kako so postopki potekali v praksi. V drugem delu tako analizira transfer inventarja iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah, ki so jo Nemci januarja 1942 požgali,¹⁸ pred tem pa iz nje odstranili opremo, del katere je pogrešan še danes. V raziskavo je bilo zato vključeno tudi gradivo fonda Muzejskega društva Škofja Loka v Zgodovinskem arhivu Ljubljana – enota Škofja Loka,¹⁹ ki omogoča globlji vpogled v usodo opreme dražgoške cerkve med vojno in tako izpostavlja nekatere nadaljnje značilnosti ravnanja Nemcev s slovensko umetnostno dediščino. Zaradi

¹³ *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana/Le opere d'arte di Capodistria, Isola, Pirano trattenute in Italia/ Art works from Koper, Izola, Piran retained in Italy* (ur. Jože Hočevar), Ljubljana 2005.

¹⁴ Preliminarni rezultati raziskave transferja dražgoških umetnin so bili predstavljeni na razstavi Kam so vse umetnine šle? Transferji in odtujitve predmetov kulturne dediščine v Sloveniji med drugo svetovno vojno. Razstava mednarodnega projekta HERA Transfer predmetov kulturne dediščine v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju (TransCultAA), Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU (avtorji: Anja Iskra, Renata Komić Marn, Tina Košak, Franci Lazarini, Katarina Mohar, Barbara Murovec, Barbara Vodopivec), Ljubljana, Atrij ZRC SAZU, 3. 5.–18. 5. 2018.

¹⁵ Doktorsko disertacijo pripravlja Anja Iskra na Podiplomski šoli ZRC SAZU pod mentorstvom dr. Ota Lutharja in dr. Marjete Ciglenečki.

¹⁶ Bundesarchiv Berlin (BArch), NS 21, Forschungs- und Lehrgemeinschaft »Das Ahnenerbe«. Za pregled za slovensko področje relevantnega arhivskega gradiva, vezanega na nemško okupacijsko oblast, gl. Vinko SKITEK, *Arhivsko gradivo nemških okupacijskih oblasti, ki se nanaša na slovensko okupirano ozemlje v arhivih in knjižnicah v tujini, Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 37/2, 2014, str. 155–169; Milko MIKOLA, *Arhivsko gradivo o medvojnih in povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji, Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 14/1–2, 1991, str. 5–10 (za Spodnjo Štajersko).

¹⁷ Michael H. KATER, *Das Ahnenerbe der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, Stuttgart 1974 (Studien zur Zeitgeschichte, 6).

¹⁸ Po t. i. dražgoški bitki, ki je potekala med 9. in 11. januarjem 1942 v okolici vasi; gl. op. 82.

¹⁹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Škofja Loka (ZAL, ŠKL), 259, Muzejsko društvo Škofja Loka.

obsežnosti in kompleksnosti problematike je vprašanje današnje lokacije izgubljenih dražgoških fragmentov prepuščeno nadaljnjim raziskavam.

Oris nacističnega plenjenja umetnostne dediščine na Gorenjskem

Nemci so takoj ob okupaciji na zasedenih področjih Kranjske in Koroške (*Besetzte Gebiete Kärntens und Krain*) začeli s plenjenjem slovenskega premoženja. Odvzemali so ga izgnanim, interniranim, deportiranim, pobeglim, izseljenim, talcem, kasneje tudi sodelavcem narodnoosvobodilnega boja, partizanom in drugim nezaželenim skupinam prebivalstva, ki so jih ocenili kot rajhu sovražne; plenili so tudi premoženje nekaterih večjih ustanov, tovarn in jugoslovanske uprave, prav tako pa so z izgovorom varovanja pred vojno nevarnostjo dragocene kulturnozgodovinske predmete odvažali iz cerkva, samostanov in muzejev.²⁰ Prisvajanje dediščine je sprva potekalo razmeroma stihijsko, stanje pa je kmalu spremenila izdaja odredbe, da morajo od zaplenjenih predmetov ločiti kulturnozgodovinsko dediščino in jo dati na razpolago gospodarskemu oddelku službe državnega komisarja za utrjevanje nemštva (*Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*),²¹ ki jo je vodil Heinrich Himmler. Od tako zbranih predmetov so nameravali obdržati le tiste, ki bi jih lahko uporabili za dokazovanje »nemškosti« slovenskega področja (sem so sodila tudi dela nemških umetnikov), vsa ostala naj bi po pregledu izločili ali uničili.²² Na področju Gorenjske sicer niso delovale najbolj razvpite organizacije, ki so na nekaterih drugih teritorijih intenzivno zbirale in plenile predmete kulturne dediščine (npr. vojaške enote *Kunstschutz*, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, *Sonderauftrag Linz* idr.),²³ a se je z zbiranjem oziroma plenjenjem kulturne dediščine ukvarjalo več služb, ki pogosto niso delovale usklajeno.

Nemško civilno upravo na Gorenjskem je sprva vodil šef civilne uprave in namestnik pokrajinskega vodje (*gauleiterja*) NSDAP za Koroško Franz Kutschera (1904–1944), ki je bil neposredno podrejen Hitlerju in je bil v okviru firerjevih pooblastil neomejeni oblastnik na svojem upravnem območju.²⁴ Kot šef civilne uprave je bil hkrati tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje

nemštva. Na svojem blejskem uradu je leta 1941, kmalu po prevzemu oblasti, ustanovil referat za arhive, knjižnice in muzeje, ki je skrbel za zbiranje predmetov kulturne dediščine na Gorenjskem in imel – kot preostali referati na uradu šefa civilne uprave – le posvetovalno in izvršilno funkcijo.²⁵ Vodil ga je celovski zgodovinar dr. Karl Starzacher (1913–1945),²⁶ pri delu pa sta mu pomagala na uradu zaposlena strokovnjaka, Nemca iz avstrijske Koroške: za zbiranje knjig in knjižnic je bil zadolžen etnolog dr. Franz Koschier (1909–2000), sicer referent za osnovne in meščanske šole ter medvojni ravnatelj nemškega učiteljskega v Kranju,²⁷ za nadzor nad arhivskim gradivom pa je skrbel dr. Matthäus Gatterer, referent za višje šole in medvojni ravnatelj kranjske (nemške) srednje šole.²⁸ Njihova glavna naloga je bila zasega arhivalij, knjižnic in drugih za nacistične relevantnih dokumentov. Še posebej pomembne so bile matične knjige, ki so jih po prisilni izselitvi zanje odgovorne slovenske duhovščine uporabljali za dokazovanje rasne pripadnosti lokalnega prebivalstva. V Kranju so s tem namenom ustanovili centralni matični arhiv (*Zentralmatrikenamt*), ki ga je pod nadzorom Gattererja vodil »lojalni Slovenec« Franc Korbar.²⁹ Do jeseni 1941, ko se je na Gorenjskem končal prvi in najsilovitejši val množičnega izganjanja Slovencev,³⁰ jim je v njem uspelo zbrati večino matičnih knjig z zasedenega gorenjskega področja, tj. iz okrožij Kranj, Kamnik in Radovljica, do pomladi 1942 pa naj bi bila zbirka popolna.³¹ Skupina se je lotila tudi pregledovanja cerkvenih in posvetnih arhivov: po lastnih ocenah so do jeseni 1941 pregledali že skoraj tri četrte vseh,³² do pomladi 1942 pa so z delom končali.³³ Večino župnijskih arhivov so zapečatili in jih zaradi pomanjkanja ustreznega

²⁰ GODEŠA 2005 (op. 2), str. 662.

²¹ Za Štajersko je bila odredba izdana 12. maja 1941 (FERENC 1968 (op. 4), str. 736), za Gorenjsko datum ni znan, glede na siceršnje paralelno uvajanje ukrepov v obeh pokrajinah pa gre sklepati, da je šlo za približno isti čas. Gl. Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 763, Poročilo o delu od začetka aprila do začetka julija 1949, 12. 7. 1949, str. 5.

²² FERENC 1968 (op. 4), str. 736.

²³ O posebnih vojaških enotah *Kunstschutz* (Varstvo umetnin), ki so med 2. svetovno vojno delovale na vseh zasedenih in okupiranih ozemljih (Belgija, Francija, Srbija, Grčija, Italija), gl. *Kunsthistoriker im Krieg. Deutscher Militärischer Kunstschutz in Italien 1943–1945*, Köln-Weimar-Wien 2012. O *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, ki je na teritoriju Francije, Beneluksa, Poljske, baltskih držav, Grčije, Italije in Sovjetske zveze plenila zlasti judovsko premoženje, gl. Patricia KENNEDY GRIMSTED, *Reconstructing the Record of Nazi Cultural Plunder. A Survey of the Dispersed Archives of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR)*, Amsterdam 2011 (IISH Research Paper, 47), https://www.lootedart.com/web_images/pdf/errsurvey_total-111019.pdf (11. 12. 2019). O organizaciji *Sonderauftrag Linz*, ki je zbirala dela za Hitlerjev muzej v Linzu, gl. Kathrin ISELT, »Sonderbeauftragter für Linz« und Direktor der Staatlichen Gemäldegalerie Dresden. *Der Kunsthistoriker und Museumsman Mann Hermann Voss (1884–1969)*, Köln-Weimar-Wien 2010.

²⁴ Civilna uprava je bila na Gorenjskem ustanovljena 30. aprila 1941, po načrtih naj bi obstajala le do priključitve rajhu. Kutschera je 18. novembra 1941 nadomestil Alois Rainer (1903–1947), ki je bil obenem tudi pokrajinski vodja NSDAP za Koroško. Januarja 1942 so sedež urada združili z uradom državnega namestnika za Koroško in ga prenesli v Celovec; gl. FERENC 1980 (op. 4), str. 33–38.

²⁵ FERENC 1980 (op. 4), str. 34–35.

²⁶ FERENC 1980 (op. 4), str. 35; ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 57. Karl Starzacher je v letih 1938–1939 in 1942–1943 vodil Državni koroški pokrajinski arhiv (*Reichsgauarchiv Kärnten*) v Celovcu. Med vojno je nekaj časa vodil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, sicer pa deloval tudi na nemškem uradu za izseljevanje (*Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererstelle*) v Trbižu in vodil izpostavo videmskega nemškega svetovca pokrajinske uprave za Furlanijo v Pordenonu, kjer so ga leta 1945 ustrelili partizani; gl. WEDEKIND 2005 (op. 7), str. 134–135, op. 27.

²⁷ Po izobrazbi etnolog, leta 1952 zaposlen v Zgodovinskem društvu za Koroško (*Geschichtsverein für Kärnten*), 1952–1974 v Koroškem deželni muzeju (*Landesmuseum Kärnten*), kjer je bil v letih 1968–1974 direktor; gl. Günther WURZER, 80 Jahre Volkskundliche Abteilung am Landesmuseum Kärnten – Verdienst und Erbe von Hofrat Ferdinand Raunegger, *Rudolfinum. Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2001, 2002*, str. 331.

²⁸ Gatterer je bil med letoma 1941 in 1942 tudi vodja delovne skupine za kopiranje arhivalij pri kulturni komisiji SS »Dediščina«, ki je delovala na Kočevskem in v Ljubljani med pripravami na preselitev kočevskih Nemcev; gl. DOW 2018 (op. 10), s. p. (poglavje Gotschee); FERENC 2002 (op. 10), str. 101. Več biografskih podatkov o Gattererju trenutno ni dostopnih.

²⁹ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 56; BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432.

³⁰ Tone FERENC, Problematika preučevanja okupatorjevega izganjanja Slovencev z Gorenjskega, *Kranjski zbornik*, 1980, str. 92.

³¹ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 55. Marca 1942 je bilo odločeno, da se gradivo, nastalo po letu 1750, glede na kraj nastanka razdeli še med okrožne rodoslovne urade v Radovljici in Kamniku, v Kranju pa ob okrajnem gradivu ostanejo tudi vse starejše matične knjige. Po delitvi gradiva je kranjski arhiv postal podružnica Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu; gl. BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432); ŽONTAR 1966 (op. 9), str. 57.

³² ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 56.

³³ BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432. Kljub temu je veliko arhivov tedaj še ostalo na prvotnih lokacijah, zlasti graščinski arhivi (npr. Križ, Krumperk, Slatna pri Litiji); gl. ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 58.

centralnega skladišnega prostora v Kranju pustili v matičnih župnijah pod nadzorom lokalnih oblasti, z lokacij, ki so jih ocenili za bolj ogrožene – verjetno pa je šlo le za dragoceneje arhive – pa so izločili pomembnejše gradivo in ga shranili v Kranju, uredili in pripravljali za nadaljnjo uporabo.³⁴ Na Jesenicah, v Kamniku in Trziču so zasegli in na podoben način shranili tudi posvetne arhive, najpomembnejše arhivalije z vseh lokacij pa prenesli v Celovec.³⁵ Pod vodstvom Franza Koschierja naj bi zasegli vse knjižnice na Gorenjskem in jih shranili v zbirnem centru v Kranju, v prostorih nekdanje šole za tekstilstvo. Spomladi 1942 so jih začeli urejati in obdelovati ter izločati vse slovensko gradivo. V končni zbirki so nameravali ohraniti do pet izvodov vsake knjige, preostanek pa uničiti.³⁶

Manj učinkoviti so bili na področju zbiranja umetnin in drugih muzealij, ki je potekalo pod nadzorom Okrožnega konservatorskega urada v Celovcu oziroma pokrajinskega konservatorja in umetnostnega zgodovinarja dr. Walterja Frodla (1908–1994).³⁷ Zanje je bil zadolžen zlasti slovenski zgodovinar in pravnik dr. Josip Žontar (1895–1982), ki je bil dejaven tudi na področju zbiranja arhivov in knjižnic.³⁸ Z referatom je začel sodelovati že maja 1941 na pobudo svojega nekdanjega študijskega kolega Starzacherja, a le v vlogi pomožnega nastavljenca brez uradniškega statusa.³⁹ Do konca leta ga je šef civilne uprave skupaj s še tremi sodelavci imenoval za poverjenika za spomeniško varstvo z nalogo, da »proizvode stavbene umetnosti, slikarstva in plastike inventarizirajo in skrbijo za njihovo ohranitev«. ⁴⁰ Žontar je bil dejaven zlasti na področju Kranja, v kamniškem okraju je deloval baron Michelangelo Zois (1874–1945),⁴¹ v loškem šolski inšpektor, pred vojno pa član loškega muzejskega društva Ivan Kržišnik,⁴² v radovljiškem pa umetnostni zgodovinar iz avstrijske Koroške Günther Hermann Neckheim (1893–1966).⁴³ Četverica je bila zadolžena za skiciranje in

fotografiranje najpomembnejših spomenikov ter podajo predlogov za nadaljnje ravnanje z njimi, o čemer je presojal Frodl, ki je svoje odločitve posredoval v implementacijo šefu civilne uprave.⁴⁴ V arhivih, na katerih temelji raziskava, ni podatkov o predmetih, ki so jih obravnavali. Shranili so jih v zbirnih centrih, vzpostavljenih v Kranjski Gori, Kranju in Škofji Loki, izbor pa nameravali razstaviti v novem muzeju, za katerega so vse do konca vojne neuspešno iskali najprimernejšo lokacijo – sprva naj bi ga, po ukazu krajinskega vodje (*Gauleiterja*) Rainerja, uredili v gradu Khislstein, ki pa so ga oblasti raje namenile učiteljišču, na Frodljev predlog so zanj skušali pridobiti blejski grad,⁴⁵ razmišljali pa so tudi o Škofji Loki.⁴⁶

Na Gorenjskem je plenjenje kulturnih predmetov potekalo slabše od pričakovanj.⁴⁷ Do pomladi 1942, v času, ki obsega tudi transfer dražgoških umetnin, je bilo osredotočeno na področji Radovljice in Kranja, načrtovano pa je bilo nadaljevanje v Kamniku, kjer so delo močno oteževale akcije partizanov. Ob pomanjkanju enotnega vodenja so bile operacije osredotočene na interesna področja sodelavcev in (z nekaterimi izjemami) niso bile izvedene sistematično: manjkali so popisi, posamezni predmeti so izginiti ali bili zaradi nerazumevanja njihove pomembnosti uničeni,⁴⁸ delo pa so oteževali tudi slabi medsebojni odnosi med zaposlenimi.⁴⁹

Spomladi 1942 je zato skupina odgovornih za »zaščito« kulturne dediščine na zasedenih območjih na čelu z generalnim sekretarjem esesovske raziskovalne in učne skupnosti »Dediščina« dr. Wolframom Sieversom⁵⁰ sklenila, naj plenjenje kulturnih predmetov odslej poteka po zgledu Štajerske.⁵¹ Na Štajerskem je bila zanj že od oktobra 1941 dalje pristojna podružnica generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine (*Generaltreuhänder für die Sicherstellung der Kulturgüter*) na uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, ki jo je

³⁴ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 56.

³⁵ BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432.

³⁶ BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432.

³⁷ Frodl, sicer specialist za romansko umetnost, je bil od leta 1936 dejaven na področju spomeniškega varstva v Avstriji; mdr. je bil leta 1938 imenovan za glavnega deželnega konservatorja v Celovcu (*Landeskonservator für Kärnten*), leta 1940 je začel sodelovati z »Dediščino« in kot član Kulturne komisije na Južnem Tirolskem zbiral nemško kulturno dediščino. Istega leta je postal pokrajinski konservator (*Gaukonservator*) za Koroško, leta 1942 direktor Pokrajinskega muzeja v Celovcu, od septembra 1943 do konca 2. svetovne vojne pa je bil zadolžen za spomeniško varstvo v Operativni coni Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*); gl. Anneliese SCHALLMEINER, Walter Frodl, *Lexikon der Österreichischen Provenienzforschung*, 7. 1. 2019, <https://www.lexikon-provenienzforschung.org/frodl-walter> (11. 12. 2019). V času nemške okupacije je bil zadolžen za izbor umetnin, ki so jih nacisti zasegli za rajh, zlasti z namenom njihove vključitve v umetniške zbirke.

³⁸ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 55; Jože ŽONTAR, Prelomna leta v očetovem življenju, *Življenje in delo Josipa Žontarja. Ob stoletnici rojstva* (ur. Jože Žontar), Ljubljana-Kranj 1996, str. 11; Matevž KOŠIR, »Naša dolžnost je, da vse rešimo in ohranimo«. Dr. Josip Žontar in reševanje kulturne dediščine pred uničenjem ter nacističnim plenjenjem na primeru lekarniške zbirke Bohuslava Lavičke, *Podobe gorenjske preteklosti. Ob 80. rojstnem dnevu Majde Žontar in 760. obletnici prve pisne omembe mesta Kranj. Zbornik povzetkov 1. zgodovinskega dneva Kranj, 20. junij 2016*, Kranj 2016, str. 28.

³⁹ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 55; ŽONTAR 1996 (op. 38), str. 11; KOŠIR 2016 (op. 38), str. 28.

⁴⁰ F. D., Proizvodi upodablajoče umetnosti v Südkärntnu, *Karawanken Bote*, 3. 12. 1941, str. 5.

⁴¹ F. D. 1941 (op. 40), str. 5. Zois si je v času med obema vojnama večkrat zaman prizadeval postati provizorični deželni konservator za Koroško; gl. WEDEKIND 2019 (op. 7), str. 27, op. 37.

⁴² F. D. 1941 (op. 40), str. 5. Podatki o letnici rojstva in smrti niso dostopni.

⁴³ F. D. 1941 (op. 40), str. 5; Walter FRODL, Die Kärntner Denkmal- und Musealpflege in den Jahren 1940 bis 1942, *Carinthia I*, 132, 1942, str. 266; ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 57. Neckheim je na Univerzi v Gradcu doktoriral iz koroške poznogotske nagrobne plastike (Günther Hermann NECKHEIM, *Die Grabplastik der Spätgotik in*

Kärnten, Graz 1941 (tipkopis doktorske disertacije)), kasneje je objavljala zlasti o koroški arhitekturi in plastiki. Za njegovo bibliografijo gl. Regesta Imperii, http://opac.regesta-imperii.de/lang_en/autoren.php?name=Neckheim%2C+G%C3%BCnther+Hermann (15. 1. 2020).

⁴⁴ F. D. 1941 (op. 40), str. 5.

⁴⁵ BArch, NS 21/64, Bericht über die Erfassung von Kunst und Kulturgut in Oberkrein, 26. 2. 1943, str. 5; gl. tudi FERENC 1980 (op. 4), str. 579.

⁴⁶ ZAL, ŠK, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 1.

⁴⁷ BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 432–433.

⁴⁸ Med drugim naj bi Žontar Starzacherju poročal o svoji ugotovitvi, da je del zaplenjenih predmetov in arhivov zaradi popolnega nerazumevanja nemških oblasti izgubljen in verjetno uničen; gl. BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 433. O primerih uničenja dragocenih arhivskih zbirk gl. tudi ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 57–58. O primeru uničenega arhiva frančiškanskega samostana v Kamniku, ki ga je med stražo uničil jurišni oddelek (*Sturmabteilung*), gl. FISCHER 1968/69 (op. 8), str. 196.

⁴⁹ BArch, NS 21/64, pismo Wolframa Sievers Heinrichu Himmlerju, 3. 6. 1942; gl. tudi FERENC 1980 (op. 4), str. 437; BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 433. V dokumentih je omenjen spor med Žontarjem in Frodlom, zaradi katerega je Frodl Žontarjeve pristojnosti za kratek čas dodelil Kržišniku. Razlog spora ni naveden.

⁵⁰ Sievers je bil generalni sekretar skupine od njene ustanovitve leta 1935, za izčrpne informacije o njegovem življenju in delu gl. KATER 1974 (op. 17), str. 28–36.

⁵¹ BArch, NS 21/164, Vermerk des Generaltreuhändlers für die Sicherstellung der Kulturgüter über Aufgaben in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 18. 5. 1942, cit. po: FERENC 1980 (op. 4), str. 433.

vodil Wilhelm Laforce (1896–1965).⁵² Z delom so končali že julija 1942, ko so podružnico zaprli.⁵³ Da bi izkušnje iz Štajerske čim učinkoviteje udejanjili tudi na Gorenjskem, so leta 1942 tudi tam nameravali ustanoviti podružnico generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine,⁵⁴ in sicer kljub pomislekom, da je stanje že preveč brezupno, da bi ga bilo smiselno reševati.⁵⁵ Namesto vzpostavitve podružnice generalnega zaupnika so za delovanje na Gorenjskem naposled predvideli le delovno mesto pooblaščenca generalnega zaupnika s sedežem v štabu blejske podružnice državnega komisarja (vodja dr. Starzacher). Delo bi moral prevzeti Johannes Wilhelm Dettenberg (1908–1942), vodja zaključenih operacij zbiranja in evidentiranja predmetov kulturne dediščine na Štajerskem. Dettenberga so 30. julija 1942 med potjo na novo delovno mesto ubili partizani, namesto njega pa so oktobra 1942 zaposlili podporočnika (*Untersturmführer*) SS Johanna Löhausna (1906–1977).⁵⁶

Ljubiteljskega arheologa Löhausna so že leta 1941 predvideli kot možnega člana akcijske enote generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine, ki bi Dettenberga in njegovega pomočnika slikarja Kurta Federlina (1912–1986) po potrebi podpiral pri njunem delu na Štajerskem, a ga takrat niso angažirali.⁵⁷ Kljub temu je na Gorenjsko prišel z izkušnjami, saj je bil pred tem dve leti zaposlen pri generalnem zaupniku za zavarovanje nemške kulturne dediščine na Poljskem in v Sovjetski zvezi. V sklopu svojih dolžnosti je služboval v Wrzesniji (Warthenland) na Poljskem ter v Loreni, sodeloval pa je tudi z raziskovalno in učno skupino »Dediščina«.⁵⁸ Priporočili so ga zlasti zaradi njegovih izkazanih organizacijskih sposobnosti.⁵⁹

Löhausen je svoj urad najprej vzpostavil na Bledu, januarja 1943 pa ga je preselil v Radovljico in se od tam odpravil na teren. Po poročilih sodeč je bil aktiven v Škofji Loki, Kranju, Kranjski Gori, na Jesenicah, Pokljuki in Korenskem sedlu, v Domžalah, Medvodah in Trziču,⁶⁰ v njegovih poročilih o delu so posebej izpostavljeni dvorca Goričane in Brdo pri Lukovici⁶¹ ter hiša Pollack, tovarna Peko in vila Lavička v Trziču.⁶² Na terenu je pogosto sodeloval z Grebencem, Kržišnikom in Žontarjem, vseskozi pa je ohranjal tudi redne stike s Frodlom in direktno nadrejenim Starzacherjem na »Dediščini«.

Löhausen je v svojih poročilih navajal številne dejavnike, ki so ga ovirali pri delu: ob težkih delovnih pogojih (pomanjkanje opreme, goriva, splošna nevarnost) naj bi k neuspehu njegove

službe prispevalo nespametno in neuskaljeno ravnanje preostalih služb oziroma posameznih predstavnikov nacistične oblasti, ki so mu delo oteževali tudi z odrekanjem ustreznih materialnih sredstev. Posebej slabo je bilo sodelovanje z uradom državnega komisarja (*Dienststelle des Reichskommissars*), zlasti z višjim vodjo SS in policije generalom Erwinom Rösenerjem (1902–1946). Brez Löhausnove vednosti je Rösener oktobra 1942 ukazal na Gorenjskem zaplenjene slike prepeljati na Bled, kjer je najboljši izmed njih prevzel sam; ko je Löhausen mesec dni kasneje prišel v Trzič z namenom, da popiše in v zbirni center prepelje umetnostno relevantni inventar tovarne Peko, ki so ga Nemci zaplenili že leta 1941, je tam ostala le ena slika (Plešočki par, olje na platnu, 148 x 151 cm).⁶³ Februarja 1943 ga je kontaktiral Rösenerjev štab z zahtevo, da jim tudi to sliko preda, ker bi jo vodji policije podarili za rojstni dan. Ko Löhausen slike ni želel predati brez dovoljenja nadrejenih na berlinskem uradu, mu je Rösener pojasnil, da bi moral kljub svojemu višjemu činu ubogati ukaz, saj se nahaja na območju njegove pristojnosti, obenem pa zahteval, da v roku treh dni zapusti Gorenjsko.⁶⁴ Löhausen je o dogajanju takoj obvestil nadrejene v Berlinu, ki so mu sporočili, naj oddaje slike ne odkloni in da se v situacijo ne želijo posebej vmešavati, ker na Gorenjskem za zbiranje in evidentiranje kulturnih predmetov ni pristojna podružnica generalnega zaupnika, ampak le njihov pooblaščenec, tj. Löhausen.⁶⁵ Glede zadeve se je jasno opredelil tudi generalni sekretar »Dediščine« Sievers, ki je 6. februarja Starzacherju sporočil, naj se Löhausen nemudoma vrne v Berlin.⁶⁶ Löhausen je bil tako le štiri mesece po nastopu razrešen svojih dolžnosti na Gorenjskem in premeščen v Luksemburg.

Že nekaj dni prej, 30. januarja 1943, je bilo popisovanje kulturne dediščine s Himmlerjevim ukazom ustavljeno,⁶⁷ kar pa na načrt dela na Gorenjskem ni imelo posebnega vpliva. Pristojni so namreč že pred tem ocenili, da bi morala podružnica generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine z delom končati najkasneje do marca istega leta – z zbiranjem umetnin naj bi končali do sredine februarja, zbiranje predmetov narodopisne vrednosti pa naj bi trajalo nekoliko dlje.⁶⁸ Do februarja 1943 so na Gorenjskem zbrali največ enot etnografske dediščine (okoli 2000 kosov), nekaj stilnega pohištva (200 kosov), arhivalij in le malo likovnih umetnin – med njimi so v dokumentih omenjena le dela »Bernathov Plešočki par, Fritschev Hudournik s Triglavom v ozadju in Layerjevo Jezusovo rojstvo«.⁶⁹ Skladno s ciljem nacistov, da ohranijo le tisto dediščino, ki bi jo lahko uporabili za dokazovanje »nemškosti« področja, dela slovenskih umetnikov v poročilih niso izpostavljena, čeprav so zanesljivo bila v njihovih zbirkah zaplenjenih predmetov.

⁵² WEDEKIND 2019 (op. 7), s. p.

⁵³ BArch, NS 21/74, Abschlussbericht, 12. 8. 1942. Citirani dokument obsega tudi izčrpen povzetek dela, ki sta ga opravila Dettenberg in Federlin.

⁵⁴ BArch, NS 21/64, pismo Wolframa Sieversa Heinrichu Himmlerju, 3. 6. 1942; gl. tudi FERENC 1980 (op. 4), str. 437.

⁵⁵ BArch, NS 21/64, pismo Wolframa Sieversa dr. Schwalmu, 27. 5. 1942.

⁵⁶ BArch, NS 21/64, Sicherstellung der Kulturgüter in Oberkrain, 10. 9. 1942.

⁵⁷ BArch, NS 21/74, Vermerk. Besprechungen am 10. 10. 1941 in Marburg/Drau in der Dienststelle der Reichsstatthalter in der Steiermark, str. 1.

⁵⁸ BArch, NS 21/64, Sicherstellung der Kulturgüter in Oberkrain, 10. 9. 1942; WEDEKIND 2019 (op. 7), str. 48, op. 16.

⁵⁹ BArch, NS 21/64, Sicherstellung der Kulturgüter in Oberkrain, 10. 9. 1942.

⁶⁰ BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 5. Oktober 1942 bis 18. Oktober 1942, 20. 10. 1942; BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 8. bis 21. Nov. 1942, 21. 11. 1942; BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 23. Nov. bis 6. Dez. 1942, 6. 12. 1942; BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 7. Dezember bis 17. Dezember 1943, 17. 12. 1942; BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 6. 1. bis 23. 1. 1943, 25. 1. 1943.

⁶¹ BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 5. Oktober 1942 bis 18. Oktober 1942, 20. 10. 1942.

⁶² BArch, NS 21/64, Tätigkeitsbericht vom 8. bis 21. Nov. 1942, 21. 11. 1942.

⁶³ BArch, NS21/64, Aktenvermerk. Geburtstagsgeschenk für SS- Gruppenführer Rösener, 10. 2. 1943, str. 1. Iz Löhausnovega pisanja ni razvidno, za katere zaplenjene slike gre. Omenjeno delo iz tovarne Peko je verjetno slika Aurela (?) Bernatha, ki jo omenja tudi v svojem končnem poročilu o delu; gl. BArch, NS 21/64, Bericht über die Erfassung von Kunst und Kulturgut in Oberkrein, 26. 2. 1943, str. 3; gl. tudi FERENC 1980 (op. 4), str. 578.

⁶⁴ BArch, NS 21/64, Aktenvermerk. Geburtstagsgeschenk für SS- Gruppenführer Rösener, 10. 2. 1943, str. 2.

⁶⁵ BArch, NS 21/64, Bild für SS-Gruppenführer Rösener, 4. 2. 1943.

⁶⁶ BArch, NS 21/64, telegram Wolframa Sieversa Karlu Starzacherju, 6. 2. 1943.

⁶⁷ BArch, NS 21/58, dopis Alfreda Krauta Otonu Grebencu, 6. april 1943.

⁶⁸ BArch, NS 21/64, telegram Johanna Löhausna Alfredu Krautu, 10. 11. 1942; BArch, NS 21/64, pismo Alfreda Krauta Johannu Löhausnu, 14. 1. 1943.

⁶⁹ BArch, NS 21/64, Bericht über die Erfassung von Kunst und Kulturgut in Oberkrein, 26. 2. 1943, str. 3; gl. tudi FERENC 1980 (op. 4), str. 578. Pri prvih dveh omenjenih gre najverjetneje za deli ekspresionista Aurela Bernatha (1895–1982) in krajinarja Melchiorja Fritscha (1826–1889). Za natančnejšo identifikacijo vseh omenjenih umetnin bodo potrebne nadaljnje raziskave.

Ob predčasni premestitvi Löhausna so za dokončanje nujnih operacij pooblastili Slovence dr. Otona Grebenc (1875–1945),⁷⁰ ki je bil zadolžen za zbiranje narodopisnih predmetov in je deloval zlasti na področju Kranjske Gore, ter dr. Josipa Žontarja in Ivana Kržišnika iz Loškega muzeja,⁷¹ ki naj bi z delom končali do 30. aprila 1943,⁷² ko so podružnico generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine na Gorenjskem zaprli. Skrb za hranjenje in zbiranje muzejskih predmetov je takrat prešla na Pokrajinski muzej v Celovcu, direktor muzeja Frodl pa je za nadaljevanje dela na terenu (evidentiranja in verjetno tudi zbiranja) pooblastil Neckheima.⁷³ Med letoma 1943 in 1944 je bil Neckheim aktiven zlasti v okolici Kranja, kjer je z družino živel (mdr. tudi) na gradu Turn v Potočah pri Preddvoru in dokumentiral dediščino po lokalnih cerkvah in muzejih.⁷⁴ Po podatkih Restitucijske komisije pri Ministrstvu za prosveto LRS naj bi si v tem času prisvojil predmete z gradu Bogenšperk, za katere je bil Avstriji izdan zahtevak za njihovo povračilo,⁷⁵ do sorodnih ugotovitev pa je komisija prišla tudi glede delovanja Michelangela Zoisa. Slednji naj bi iz frančiškanskega samostana v Kamniku odtujil knjige bibliofilske vrednosti, del tamkajšnjega arhiva in pomembne grafike.⁷⁶ Nacisti so najkasneje septembra 1943 z njim prekinili sodelovanje na področju zbiranja dediščine, ki naj bi bilo močno omejeno že od prihoda Löhausna dalje.⁷⁷ Zasežene muzealije so ostale shranjene v skladiščih kranjskega arhiva vse do konca vojne,⁷⁸ o formalni plati plenjenja umetnin na Gorenjskem do konca 2. svetovne vojne pa iz dostopnih dokumentov ne izvemo ničesar več.

Transfer opreme iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah

V škofjeloškem zbirnem centru za zaplenjeno premočno umetnostno dediščino iz bližnje okolice, ki so ga vzpostavili v kapucinski cerkvi, so med nemško okupacijo hranili predmete iz uršulinskega in kapucinskega samostana,⁷⁹ umetnine z loškega gradu,⁸⁰ od leta 1944 dalje pa tudi celotno škofjeloško muzejsko zbirko, ki je bila prej pod nadzorom hranjena v prostorih muzeja v mestni

⁷⁰ Upokojeni profesor risanja Grebenc je bil eden najpomembnejših zbirateljev slovenske etnografske dediščine. Njegovo zbirko je pred vojno kupil ban Marko Natlačen in jo deponiral v Narodnem muzeju, po 2. svetovni vojni pa je prešla v tedanji Etnografski muzej, ki je v tem času preko Federalnega zbirnega centra dobil tudi 700 predmetov, ki jih je Grebenc med okupacijo zbral na območju Kranjske Gore in Rateč. Bojana ROGELJ ŠKAFAR, *Upodobljene sledi narodne identitete. Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenc v Slovenskem etnografskem muzeju*, Ljubljana 2011, str. 109–110.

⁷¹ BArch, NS 21/64, Bericht über die Erfassung von Kunst und Kulturgut in Oberkrein, 26. 2. 1943, str. 1.

⁷² BArch, NS 21/64, Beendigung der Erfassungstätigkeit in Oberkrain, marec 1943.

⁷³ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 57.

⁷⁴ Robert WLATTNIG, Bericht der einzelnen Kustodiate. Abteilung für Kunstgeschichte, *Rudolfinum. Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten* 2006, 2008, str. 134.

⁷⁵ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 764, št. 66.

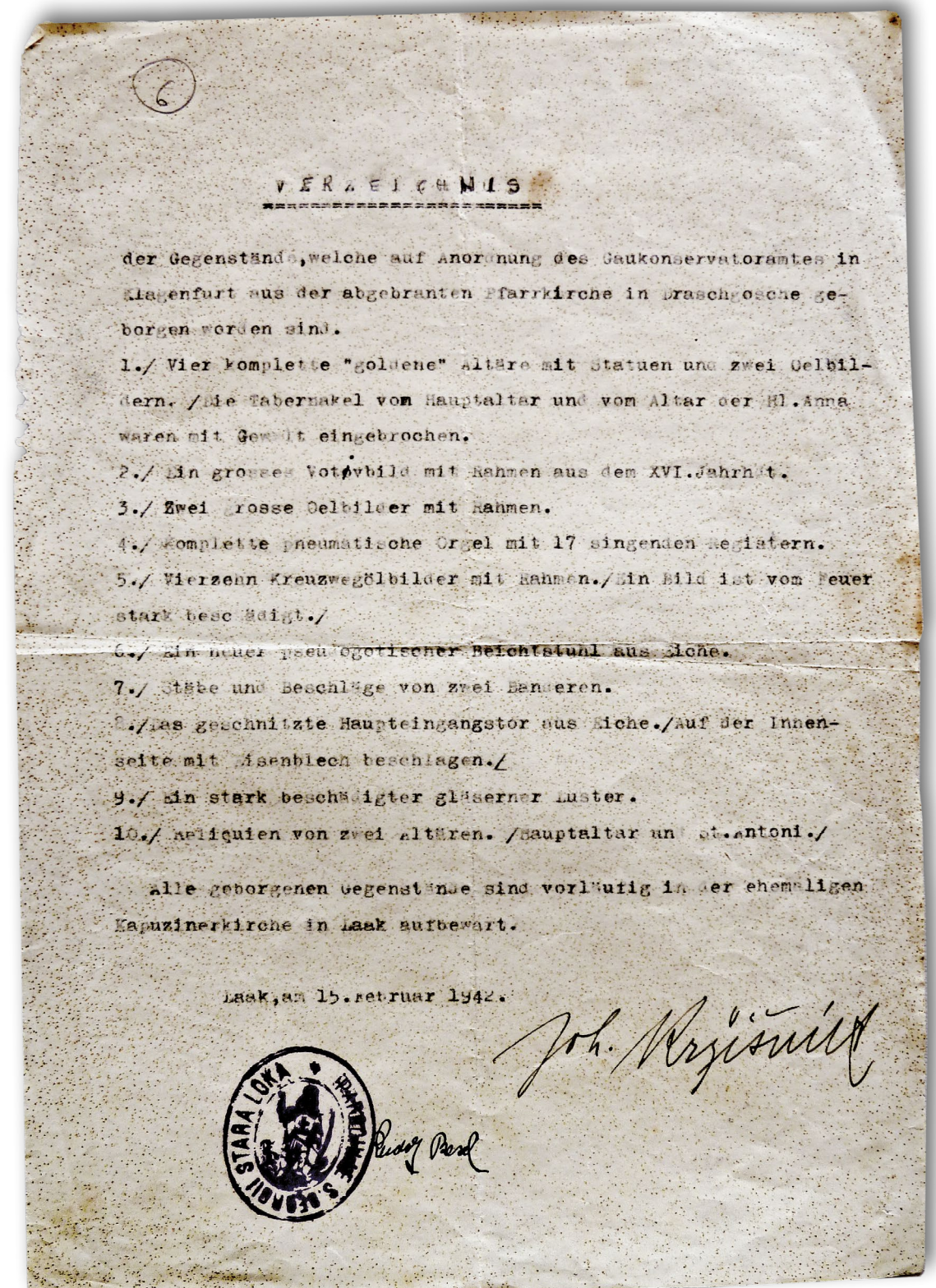
⁷⁶ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 764, št. 47. Mdr. naj bi bil vpleten v prodajo nekaj lepih pergamentnih platnic iz bogate frančiškanske knjižnice in (začasno) odtujitev Dalmatinove Biblije; gl. FISCHER 1968/69 (op. 8), str. 196.

⁷⁷ FISCHER 1968/69 (op. 8), str. 196.

⁷⁸ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 57.

⁷⁹ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik seje odbora Muzejskega društva 13. decembra 1945, str. 1.

⁸⁰ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

1. Seznam predmetov, ki so bili odpeljani iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah, Župnijski arhiv Stara Loka

2. Cerkev sv. Lucije v Dražgošah, notranjščina, pred 1942

hiši.⁸¹ Po ukazu Okrožnega konservatorskega urada v Celovcu so pozimi 1942 tja prepeljali tudi dražgoške oltarje. Po dražgoški bitki, v kateri so se med 9. in 11. januarjem 1942 silovito spopadli vojska Tretjega rajha in slovenski partizani, so Nemci vas Dražgoše zasedli in kmalu zatem uničili. 41 domačinov so ubili, preostale izgnali, vas pa požgali.⁸² Uničili so tudi božjepotno cerkev sv. Lucije, še preden so jo razstrelili, pa so iz nje umaknili vso preostalo opremo. Seznam iz cerkve v Škofjo Loko odpeljanih predmetov obsega deset enot: štiri zlate oltarje s kipi in dvema slikama, veliko uokvirjeno votivno sliko iz 16. stoletja, dve veliki oljni sliki z okvirjema, pnevmatične orgle, štirinajst slik križevega pota, novo psevdogotsko spovednico, droga in okovje dveh bander, izrezljana hrastova vhodna vrata z oblogo iz tolčene pločevine, steklen lestenec in relikvije iz velikega oltarja in oltarja sv. Antona.⁸³

⁸¹ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2; ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik 43. javne slavnostne seje ob 10. letnici, 27. 8. 1949, str. 7–8.

⁸² O bitki gl. Ivan JAN, Nekaj posebnosti NOB na Gorenjskem v letu 1941–1942 s poudarkom na Dražgoško bitko, *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 22/1, 1974, str. 1–8.

⁸³ Župnijski arhiv Stara Loka, Rudolf Besel, Verzeichniss der Gegenstände, welche auf Anordnung des Gaukonservatoramtes in Klagenfurt aus der abgebrannten Pfarrkirche in Draschgosche geborgen werden sind, 15. 2. 1942. Dokument je objavljen v: Alojzij Pavel FLORJANČIČ, Rudolf Besel in Dražgoše leta 1942, *Loški razgledi*, 49, 2002, str. 78.

Ob nekaterih enotah so navedeni tudi kratki opisi stanja predmetov, iz katerih med drugim izvemo, da je bilo v dva od tabernakljev vlomljeno. Zapis kaže na zelo pogosto prakso, ki je pomembno pripomogla h krajam ali uničenju umetnostne dediščine. Med trenutkom, ko je bila izvedena zaplemba (ali v primeru Dražgoš zasedba in uničenje vasi skupaj s cerkvijo), in dejanskim evidentiranjem tamkajšnjega kulturnozgodovinsko relevantnega inventarja je pogosto minilo dalj časa, v katerem so bili predmeti kljub uradnemu varovanju izpostavljeni nevarnosti transferja s strani različnih posameznikov ali skupin. O takšnih primerih je poročal Löhausen, mdr. v že omenjeni situaciji pri evidentiranju umetnin v tovarni Peko, nekaj pa jih je znanih tudi iz literature.⁸⁴

Dokument sta 15. februarja 1942 v Loki podpisala nemški duhovnik Rudolf Besel (1912–1977),⁸⁵ tedanji upravitelj župnije v Stari Loki, kamor je sodila tudi dražgoška cerkev, in Ivan Kržišnik,⁸⁶ ki ga je Frodl avgusta 1941 imenoval za odgovornega za zbirni center kulturnih predmetov v Škofji Loki.⁸⁷ Naloga je bila prvotno namenjena Pavletu Blazniku (1903–1984), zgodovinarju, ustanovitelju in dolgoletnemu predsedniku muzejskega društva, ki so mu Nemci že junija 1941 ob visoki plači obljubili tudi povrnitev njemu zaplenjenega imetja.⁸⁸ Blaznik se je v svojem delu posvečal zlasti zgodovini loškega področja, Nemce pa je zanimal tudi zaradi svoje študije o tirolski kolonizaciji Selške doline, ki so jo izrabili za dokazovanje nemškosti območja. Ker je ponudbo odklonil,⁸⁹ je bil tajnik muzejskega društva Kržišnik eden izmed redkih v Loki ostalih posameznikov, ki je bil primeren za nalogo.⁹⁰

Kržišnikova vloga v transferjih kulturnih predmetov med vojno je nejasna. Med okupacijo je ostal v stiku s člani muzejskega društva,⁹¹ ki so še na prvem uradnem srečanju po osvoboditvi napovedali njegovo skorajšnje poročilo o dogajanju med vojno,⁹² a je medtem že emigriral iz Slovenije.⁹³ O njegovem kasnejšem delovanju ni dostopnih podatkov. Med vojno so ga nekdanji muzejski kolegi pozivali h kopiranju posnetkov spomenikov, do katerih je imel dostop, pa tudi

⁸⁴ Npr. uničeni arhiv frančiškanskega samostana v Kamniku, ki ga je med stražo uničil jurišni oddelek (*Sturmabteilung*), gl. FISCHER 1968/69 (op. 8), str. 196 (gl. op. 48).

⁸⁵ Upravitelj župnije med letoma 1941 in 1947, o njegovem delu gl. FLORJANČIČ 2002 (op. 83), str. 63–89.

⁸⁶ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945. Demontažo in pripravo za prevoz je v Dražgošah opravil lokalni mojster Lotrič, Kržišnik in Besel sta bila prisotna tudi tam.

⁸⁷ *Za našo stvar. 80 let Muzejskega društva Škofja Loka* (ur. Helena Janežič), Škofja Loka 2017, str. 52.

⁸⁸ Dnevnik dr. Pavleta Blaznika iz leta 1941 (ur. Judita Šega), *Loški razgledi*, 60, 2013, str. 35–36.

⁸⁹ Dnevnik 2013 (op. 88), str. 36.

⁹⁰ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Druga knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji loki, Zapisnik 43. javne slavnostne seje odbora Muzejskega društva v Škofji loki na dan 10. letnice obstoja Muzeja, 27. 8. 1949, str. 7: *Predsednik in blagajnik sta bila v NOB, podpredsednik, 1. odbornik in revizor so bili izseljeni, gospodar je bil v italijanskem koncentracijskem taborišču.*

⁹¹ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Druga knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji loki, Zapisnik 43. javne slavnostne seje odbora Muzejskega društva v Škofji loki na dan 10. letnice obstoja Muzeja, 27. 8. 1949, str. 8; ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

⁹² ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik odborove seje, 13. 12. 1945, str. 1: *Tudi naš muzej je preživel svojevrstno usodo, o čemer bo poročal bivši tajnik Kržišnik, ki je med okupacijo skrbel za zbirke.*

⁹³ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945; ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 1.

k nabiranju drugega dokaznega materiala o ravnanju Nemcev.⁹⁴ Četudi bi bil Kržišnik te dokumente zbral, jih ni posredoval naprej. Člani muzejskega društva so njegovo sodelovanje z nemškim okupatorjem ostro obsojali,⁹⁵ a mu obenem priznavali tudi možnost vpliva na nekoliko ugodnejši potek zaplemb in preprečevanje še hujših posegov v slovensko kulturno dediščino. Izpostavili so njegova prizadevanja za ohranitev muzejske zbirke v Škofji Loki namesto selitve v Kranj, pa tudi morebitno vlogo pri rešitvi dražgoških oltarjev, ki jih Nemci (morda) med uničevanjem vasi niso uničili zaradi njegovega posredovanja.⁹⁶

Podobno kompleksno je bilo tudi delovanje Josipa Žontarja, ki je imel od vseh na Gorenjskem delujočih Slovencev na področju zbiranja oziroma plenjenja kulturne dediščine največ pooblastil. Po dostopnih podatkih sicer v dražgoški primer ni bil direktno vpleten, a njegovo delovanje ilustrira »problematiko« slovenskih sodelavcev pri nacističnem zbiranju umetnin. Žontar je bil zadolžen za hranjenje in popisovanje zbirke arhivskih in muzejskih predmetov v Kranju, kamor je dal pogosto prepeljati tudi slovenske knjige, ki jih je tako rešil pred uničenjem,⁹⁷ izpričano pa je tudi njegovo zavarovanje pomembnih listin v puštalskem gradu.⁹⁸ Od leta 1943 dalje naj bi dobival od Osvobodilne fronte navodila glede reševanja kulturnih predmetov na Gorenjskem.⁹⁹ Najbolj znan je primer njegovega postopanja z lekarniško zbirko Bohuslava Lavičke, ki so ga Nemci 16. julija 1942 v Trziču ustrelili, njegovo

3. Veliki oltar, cerkev sv. Lucije v Dražgošah, pred 1942

4. Veliki oltar iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah, današnje stanje, Loški muzej Škofja Loka

premoženje pa zaplenili in pripravili za prevoz v Nemčijo. Žontarju je s posredovanjem uspelo transport (in posledično dokončno izgubo zbirke) preprečiti in dragocene predmete shraniti v prostorih neke zasebne hiše v Kranju, kjer jih je dober teden kasneje razkazal vodji berlinskega sedeža generalnega zaupnika za zavarovanje kulturne dediščine Alfredu Krautu in svojemu direktnemu nadrejenemu Starzacherju.¹⁰⁰ Ker niso imeli dokončno izoblikovane strategije za nadaljnje ravnanje z umetninami, je zbirka dočakala konec okupacije brez posebnih izgub.¹⁰¹

Do konca okupacije je ostala nedotaknjena tudi večina zbirke zaplenjenih predmetov v skladišču v Škofji Loki, kjer so hranili dražgoške oltarje,¹⁰² kar gre pripisati predvsem neodločenosti pristojnih glede njene nadaljnje usode. Predmete so nameravali vključiti v že omenjeni novi muzej, katerega lokacija ni bila nikoli dokončno določena, razmišljali pa so tudi o njihovem transferju v Avstrijo, a vse do konca vojne niso sprejeli dokončne odločitve. Kljub temu

je nekaj najbolj kakovostnih umetnin izginilo iz skladišča, med njimi krajini Franceta Miheliča (Škofja Loka, o. pl., 100 x 60 cm) in Franca Koširja (Stara Loka, o. pl., 100 x 60 cm), kapucinski gobelin iz svetokriškega samostana, ki so ga pred vojno hranili v muzeju,¹⁰³ pa tudi štiri Groharjeva dela (Damski portret, 40 x 50 cm, Pokopališče, 59 x 60 cm, Mladi Turek, 30 x 35 cm, vsa iz okoli 1895, in Sv. Florijan, novejšo delo, 70 x 100 cm, last gasilskega društva).¹⁰⁴ Posebej veliko izgubo

⁹⁴ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 1; ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Druga knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji loki, Zapisnik 43. javne slavnostne seje odbora Muzejskega društva v Škofji loki na dan 10. letnice obstoja Muzeja, 27. 8. 1949, str. 8.

⁹⁵ Dnevnik 2013 (op. 88), str. 35.

⁹⁶ *Za našo stvar* 2017 (op. 87), str. 52. Po lastnem poročanju je rešil slovenski rokopis Škofjeloškega pasijona in gradivo za Prešernov rodovnik, gl. ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

⁹⁷ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 56.

⁹⁸ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

⁹⁹ ŽONTAR 1996 (op. 9), str. 58.

¹⁰⁰ BArch, NS 21/64, Vermerk. Besprechungen über Erfassungstätigkeit in Oberkrain, 3. 6. 1942. Prim. KOŠIR 2016 (op. 38), str. 28–29.

¹⁰¹ Lavičkova zbirka je danes v lasti farmacevtskega podjetja Lek, člana skupine Sandoz, ki jo hrani v svojih poslovnih prostorih v Ljubljani; <https://www.lek.si/sl/o-nas/lavickova-zbirka/o-zbirki/> (3. 6. 2020).

¹⁰² ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2; *Za našo stvar* 2017 (op. 87), str. 54.

¹⁰³ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, Zapisnik IV. občnega zbora Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945; ZAL, ŠL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

¹⁰⁴ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, Prva knjiga zapisnikov Muzejskega društva v Škofji Loki, France Planina: Zapisnik odborove seje, 13. 12. 1945, str. 1; ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, seznam poškodovanega, uničenega ali ukradenega inventarja.

je predstavljala odtujitev fragmentov bogatega kiparskega okrasja z dražgoških zlatih oltarjev, ki jih danes močno okrnjene hranijo v Loškem muzeju v Škofji Loki.¹⁰⁵ Dragocenih kipcev, ki daleč presegajo nivo lokalne umetnostne produkcije 17. stoletja, vse do danes ni bilo moč locirati kljub prizadevanjem, ki sta jih predsednik Muzejskega društva Škofja Loka dr. Pavle Blaznik in gospodar muzeja France Planina kot člana Komisije za ugotavljanje kulturnozgodovinske škode sprožila že takoj po osvoboditvi.¹⁰⁶

Preden je zapustil Slovenijo, je Kržišnik poročal, da je Löhausen zahteval prenos nekaterih kipov z dražgoških oltarjev na Bled, kjer bi postali sestavni del tamkajšnje muzejske zbirke,¹⁰⁷ a podatkov glede tovrstnega transferja ni bilo moč potrditi. V zapisnikih povojnih društvenih sej je večkrat omenjeno, da so bili kipi z oltarjev po naročilu »nekega« Löhausna poslani na Tirolsko,¹⁰⁸ Planina pa se v enem izmed ohranjenih poročil sklicuje na (nedostopne) podatke odseka za ugotavljanje vojnih zločinov in trdi, da sta par zabojev dražgoških umetnin iz Loke poslala Tirolca Franz in Anton Freiseisen, najverjetneje skupaj s kapucinsko tapiserijo iz svetokriškega samostana, ki so jo pred vojno hranili v Loškem muzeju.¹⁰⁹ Zahtevek za restitucijo dražgoških kipcev po vojni ni bil vložen, a so kot pogrešane prijavili Groharjeve, Koširjeve in Miheličeve slike.¹¹⁰

Vira, po katerem je Planina povzel usodo fragmentov dražgoških oltarjev, doslej ni bilo mogoče najti, glede na vlogo, ki sta jo z Blaznikom imela v prizadevanjih za restitucijo, pa lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da je informacija verodostojna. Tezi v prid govori tudi dejstvo, da je bila družina antikvarjev Freiseisen v prvi polovici 20. stoletja vpletena v več primerov spornega oziroma sumljivega trgovanja s starinami, o katerih so avstrijski delavci s področja spomeniškega varstva poročali že v času pred 1. svetovno vojno.¹¹¹ Kulturnozgodovinske predmete so takrat večinoma nakupovali izven Tirolske, tudi na Koroškem in Štajerskem, starine pa hitro preprodali. Dragoceni kosi so bili skozi njihove roke pogosto prodani v tujino, zelo verjetno pa so imeli

vzpostavljene kontakte z münchenskimi starinarji in muzeji.¹¹² Imeni Franza in Antona Freiseisna iz Wörgla pri Innsbrucku najdemo na seznamu tirolskih antikvarjev, ki so bili konec leta 1940, v času preseljevanja optantov v rajh, osumljeni prekupčevanja z nelegalno pridobljenimi predmeti iz Južne Tirolske.¹¹³ Posebej dejavni so bili na področju Klausna in v okolici doline Vinschgau v Italiji, kjer naj bi pod pretvezo reševanja nemških umetnin odnašali zlasti (enostavno prenosljive) dele srednjeveških in baročnih oltarjev, ukradene kose pa so skušali prodati zasebnikom v rajh.¹¹⁴ Podobna usoda je najverjetneje doletela tudi dražgoške fragmente.

Iz orisanih primerov je razvidnih nekaj osnovnih značilnosti, ki so zaznamovale delovanje nacistov na področju zaplemb na Gorenjskem. Zaradi nejasne delitve pristojnosti med službami in skupinami, ki so prihajale v stik z lokalno umetnostno dediščino, je plenjenje umetnostno relevantnih predmetov potekalo manj učinkovito in usklajeno od pričakovanj. K temu je pomembno prispeval tudi kadrovski problem, saj nacisti na Gorenjskem za evidentiranje in zbiranje umetnin niso imeli na razpolago dovolj strokovno podkovanih in politično ustreznih delavcev, ki bi se obenem spoznali na gorenjsko umetnost. Zato so se zanašali na sodelovanje s posamezniki, ki so dodeljene naloge opravljali (tudi skladno z lastnimi cilji, kot je razvidno iz delovanja Kržišnika in Žontarja, pa tudi Zoisa). Ob pomanjkanju enotne strategije in nadzora pa tudi zaradi navzkrižja interesov med posamezniki je bila dediščina pogosto izropana, prodana ali uničena, še preden so jo lahko evidentirali, ali brez vednosti pristojnih premeščena naknadno.

Za celovito razumevanje problematike se kot posebej potrebne kažejo nadaljnje raziskave, ki bodo v prispevku obravnavana vprašanja dodatno osvetlile še v primerjalni perspektivi in dogajanje na Gorenjskem sopostavile s praksami plenjenja na drugih območjih, ki so jih zasedli nacisti (ob Štajerski še zlasti v Alzaciji, Loreni, na Poljskem in drugod). K jasnejši sliki o nacističnih zaplembah in njihovem uničujočem vplivu na kulture, ki so bile tarča raznarodovalne politike, lahko pomembno prispevajo tudi raziskave usode posameznih zbirk in predmetov umetnostne dediščine, ki se bodo morale osredotočiti tudi na dogajanje po 2. svetovni vojni in zaobjeti kompleksno področje povojnih transferjev umetnin in njihove restitucije.¹¹⁵

¹⁰⁵ Izmed umetnin, ki so bile odpeljane iz Dražgoš, so danes v Loškem muzeju v Škofji Loki vsi štirje oltarji z delom prvotnega okrasja, oltarna slika sv. Ane z enega od oltarjev in dve veliki oljni sliki Franca Lederwascha s prizoroma iz legende sv. Lucije (Obhajilo in Smrt sv. Lucije), votivna slika sv. Lucije iz 16. stoletja in stekleni lestenec. Orgle hranijo v župnijski cerkvi sv. Antona Puščavnika v Železnikih. O avtorstvu in provenienci signiranih Lederwaschevih slik gl. Blaž RESMAN, *Accipe consilium a me. Mati Božja dobrega sveta ter njene bratovščine in upodobitve na Slovenskem, Acta historiae artis Slovenica*, 22/1, 2017, str. 94. Dr. Resmanu se zahvaljujem za podatek o hranišču oltarne slike sv. Ane in Lederwaschevih platen.

¹⁰⁶ *Za našo stvar* 2017 (op. 87), str. 54. Oba sta kasneje delala tudi za Federalni zbirni center za kulturnozgodovinske predmete pri Ministrstvu za prosveto LRS. Blaznik je bil tudi član jugoslovanske restitucijske komisije v Avstriji (1949–1950); o njenem delovanju gl. Barbara VODOPIVEC, *Restitucija predmetov kulturne dediščine iz Avstrije v Jugoslavijo po letu 1945, Acta historiae artis Slovenica*, 24/1, 2019, str. 111–130.

¹⁰⁷ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 1–2.

¹⁰⁸ Ime se pojavi v več večinoma napačnih različicah.

¹⁰⁹ ZAL, ŠKL, 259, Muzejsko društvo Škofja Loka, šk. 6, Spisi. 1946–1947, a. e. 77, Gospodarjevo poročilo na IV. rednem občnem zboru Muzejskega društva v Škofji Loki, 27. 12. 1945, str. 2.

¹¹⁰ ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950, t. e. 764, št. 95. Za informacijo se zahvaljujem dr. Barbari Vodopivec, ki je pregledala sezname 686 predmetov kulturne dediščine, katerih restitucijo je Jugoslavija oziroma Slovenija zahtevala od Avstrije. Gre za fonde: ARS, SI AS 1925, Restitucijska komisija 1949–1950; Arhiv Jugoslavije (AJ), AJ-54, Reparaciona komisija Vlade FNRJ 1945–1954; AJ, AJ-218, Jugoslovanski institut za zaščito spomenika kulture, t. e. 74, Restitucija kulturno umetniških dobara – zahtevi Beograda, Hrvat., Slovenije prema Austriji, 1947–1949; Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, INDOK center, Restitucija arhivov iz Avstrije; VODOPIVEC 2019 (op. 106), str. 111–130.

¹¹¹ Theodor BRÜCKLER, *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die »Kunstakten« der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*, Wien 2009, str. 336, 425, 450–452, 544.

¹¹² BRÜCKLER 2009 (op. 111), str. 451–452.

¹¹³ BArch, 21/88, Gestohlene Kunstwerke aus dem Vertragsgebiet, Fahndungs-Aktion, 19. 11. 1940, priloga.

¹¹⁴ BArch, 21/88, Gestohlene Kunstwerke aus dem Vertragsgebiet, Fahndungs-Aktion, 19. 11. 1940, str. 1–2. Pri nobenem izmed osumljenih antikvarjev niso našli dokazov o prestopku, kar so pristojni pripisali dejstvu, da so vnaprej vedeli za hišno preiskavo in se nanjo ustrezno pripravili.

¹¹⁵ Članek je rezultat raziskave, ki je potekala v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6–0061), ki ga financira Javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, in mednarodnega projekta *TransCultAA. Transfer predmetov kulturne dediščine v regiji Alpe-Adria v 20. stoletju* (HERA Joint Research Programme »Uses of the Past«, 5087–00528A).

The Nazi Plunder of Artistic Heritage in Gorenjska during the Second World War and the Case of Altars from the Church of St Lucy in Dražgoše

Summary

At the onset of Second World War, the Germans began to implement a number of measures to prepare the occupied territory of Gorenjska (Upper Carniola) for its imminent annexation to the Reich. An important foundation of their assimilation policy, which was aimed towards the immediate Germanization of the local people, consisted of seizures of tangible cultural heritage, which (for Gorenjska) have not yet been the object of academic research.

The article presents an outline of Nazi plunder of artistic heritage in Gorenjska and focuses on organisation of operations and their protagonists, while leaving identification and analysis of the plundered artworks aside for future studies, due to the complexity and scope of the topic. Furthermore, the article aims to overcome the inconsistencies in understanding the process, which arise from the numerous gaps in accessible archival documents, via a case study revealing how the operations were implemented in practice. The research is based on analysis of documents on transfer of cultural objects in Gorenjska, kept in the Research and Teaching Community »Ancestral Heritage« (*Forschungs und Lehrgemeinschaft »Das Ahnenerbe«*) fond at the German State Archive (*Bundesarchiv*) in Berlin, and documents of the Škofja Loka Museum Society, kept at Historical Archives Ljubljana – Unit for Škofja Loka (*Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota Škofja Loka*).

Initially in charge of confiscations of cultural objects was the Department for archives, libraries and museums, which operated within the Bled office of the Chief of Civil Administration. Collection and recording of artworks were overseen by the Regional Monument Protection Office in Klagenfurt, namely by the Regional Conservator and art historian dr. Walter Frodl, and carried out by the Slovenians dr. Josip Žontar, in charge particularly of the region of Kranj, baron Michelangelo Zois (Kamnik area), Ivan Kržišnik (Škofja Loka area), and the Austrian Günther Hermann Neckheim (Radovljica area), who was the only art historian among them. The four men sketched and photographed objects of cultural interest, while Frodl decided on the artefacts' fate. The majority were transferred to collection centres established in Kranjska Gora, Kranj and Škofja Loka. As the authorities were unsatisfied with their progress, they appointed a representative of the General Trustee for Safeguarding of Cultural Heritage (*Generaltreuhänder für die Sicherstellung der Kulturgüter*) for Gorenjska in the autumn of 1942. The position was filled by SS-UStuf Johann Löhausen, who had previously cooperated with Ancestral Heritage and the General Trustee in other parts of the occupied territories in Europe. Registration and recording of cultural heritage were officially suspended in January 1943, although some activities continued.

The case study of inventory removal from the church of St Lucy in Dražgoše traces the transfer of cultural objects from the church the Germans destroyed in the aftermath of the battle in its immediate surroundings, to the collection centre in Škofja Loka. As the authorities failed to decide what to do with it, the collection remained mostly intact until the end of the war, although some of the most valuable pieces went missing, among them a number of ornaments from the baroque altars of Dražgoše. While they are still considered lost, leads show that they were sold by members of the Freiseisen family of antiques dealers from Tyrol.

From the cases analysed, several features which characterized the Nazi endeavours in the field of confiscations in Gorenjska can be determined. Due to the unclear division of responsibilities between the various offices and groups coming into contact with local artistic heritage, confiscations of artistically significant objects were less efficient and coordinated than planned. The problem of personnel greatly contributed to this, as the Nazis did not have enough staff who would be professionally and politically suitable, as well as knowledgeable about the local art. They depended on working with individuals, who would occasionally carry out their tasks according to their own private agendas. Lacking uniform strategy and supervision, and due to conflict of interests, the artistic heritage was often plundered, sold or destroyed even before it was recorded, or later transferred without the authorities' awareness.

Reparatur.

Mit dem Sinfon. Prob. 2te J. Leonati
pro 443.

Einzelstücke

von 1742. durch Jahre ist mir
vorhoben

124.---

das durch Jahre pro 443. an
-Krieg

112.---

Zweite Einzelstücke 236.---

Reparatur

APPARATUS

In dem neuen Ornat. so ist
in einer Fasula. 2. Dalmaticis
und 1. Pluvialj, ein Läng-
-man Muzen vor gelbes Borten.

St. 1. und die halbe Länge Costo St. 1. 228. 59.---

Ein Ornat. aus feinem Linnen.
-man Muzen vor gelbes quassen

St. 2. und die Länge ad Costo St. 2. 180.---

Zusammen 288. 59.---

IZVLEČKI IN KLJUČNE BESEDE ABSTRACTS AND KEYWORDS

Boris Golec

Najzgodnejše omembe umetnikov v slovenskem jeziku. Ljubljanska oklicna knjiga 1737–1759 kot vir za slovensko umetnostno zgodovino

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava najzgodnejše omembe slikarjev, kiparjev in drugih umetnikov v slovenskem jeziku. Glede na to, da je bila pisana slovenščina v svetni sferi do razsvetljenstva zelo malo rabljen jezik, srečamo večje število tovrstnih omemb šele sredi 18. stoletja. Slovenski nazivi za njihove poklice so sicer v slovenskih besedilih in slovarjih izpričani od druge polovice 16. stoletja, vendar brez navezave na konkretne osebe. Dragocen vir omemb predstavlja obsežna oklicna knjiga ljubljanske stolne župnije sv. Nikolaja iz let 1737–1759. Slovensko izrazje za obravnavane poklice, ki ga v njej srečujemo, je bilo v celoti adaptirano iz nemščine. Slikarji so označeni kot *malar* in *maler*, kiparji kot *pilavar*, *pildtaver* in *bildtaver*, slikarji kart kot *kartenmalar* oziroma *kartenmaler*, pozlatarji kot *faser* in *fergulder* oziroma *ferguldar*, edini stavbenik pa kot *paumaster*. Knjiga ni samo bogat vir podatkov slovenske poklicne terminologije 18. stoletja, ampak tudi zakladnica za preučevanje mikrokozmosa posameznikov.

Ključne besede: slikarji, kiparji, slovenski jezik, Ljubljana, oklicna knjiga

Boris Golec

The Earliest References of Artists in the Slovenian Language. The Ljubljana Register of Banns 1737–1759 as a Source for Slovenian Art History

1.01 Original scientific article

The paper analyses the earliest references of painters, sculptors and other artists in the Slovenian language. In Slovenian texts and dictionaries, Slovenian titles for professions are attested to since the second half of the 16th century, however, they are not directly referenced to specific persons. Based on the fact that written Slovenian was a language that was rarely used in the secular sphere until the Enlightenment, a larger number of such references can be found only from the middle of the 18th century. An extensive register of banns of the St Nicholas' parish in Ljubljana from 1737–1759 represents a valuable source for such references. The Slovenian expressions for the discussed professions, which can be found in the book, were entirely adapted from German. Painters are designated as *malar* or *maler*, sculptors as *pilavar*, *pildtaver* and *bildtaver*, painters of cards as *kartenmalar* or *kartenmaler*, gilders as *faser* and *fergulder* or *ferguldar*, and the only master builder as *paumaster*. The book is not only a rich source of information about Slovenian professional terminology of the 18th century, but also a treasury for researching individuals' microcosms.

Keywords: painters, sculptors, Slovenian language, Ljubljana, register of banns

Simona Kostanjšek Brglez

Kipar, pozlatar in restavrator Ivan Sojč – življenje in delo od začetka samostojnega delovanja

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek osvetljuje življenje in delo plodovitega in doslej slabo raziskanega kiparja, pozlatarja in restavratorja Ivana Sojča (1879–1951). Kiparsko in drugo potrebno znanje ter izkušnje je dolgo pridobival v različnih delavnicah doma in v tujini. Leta 1908 je odprl lastno delavnico v Vitanju, od leta 1911 pa je živel in ustvarjal v Mariboru. V okviru raziskav je bil njegov štirideset enot obsegajoči seznam del dopolnjen z več kot sto šestdesetimi novimi. Med njimi prevladuje lesena cerkvena oprema, pomemben del opusa pa predstavljajo polnplastični in reliefni betonski figuralni nagrobniki. V prispevku, podprtem z arhivskimi viri in ustnimi pričevanji potomcev, je Sojčevo delo predstavljeno glede na slogovne usmeritve, vzore, ikonografijo, tehniko in materiale, namembnost in kvaliteto. Prvič je izpostavljeno njegovo pozlatarsko-poslikovalsko in restavratorsko delo. Ob naštetem je zapolnjena tudi vrzel v poznavanju njegove biografije.

Ključne besede: Ivan Sojč, kiparstvo prve polovice 20. stoletja, secesija, neobarok, neorokoko, cerkvena oprema, nagrobniki, pozlatarstvo, restavratorstvo, ikonografija

Tina Košak

Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za župnijsko cerkev sv. Lenarta v Slovenskih goricah

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek na podlagi temeljite analize računskih knjig župnije Lenart v Slovenskih goricah in njihovih prilog obravnava naročila opreme, ki jo je Janez Ernest II. grof Herberstein (1709–1780) v drugi polovici 18. stoletja pridobil za lenarško župnijsko cerkev. Vrsta zanesljivih novih atribucij in datacij predstavlja temelj nadaljnjemu raziskovanju grofovih naročil v njegovih rezidencah. Herberstein je opremo naročal pri privilegiranih umetnikih iz deželne prestolnice, pri kiparju Johannesu Piringerju (1709–1788) ter slikarjih Johannu Baptistu Antonu Raunacherju (1729–1771) in Antonu Jantlu (1723–1805). Vsi omenjeni umetniki so sodelovali pri prenovah v dvorcu Eggenberg in graški palači, reziden-

Simona Kostanjšek Brglez

Sculptor, Gilder and Restorer Ivan Sojč. His Life and Work since the Start of his Independent Career

1.01 Original scientific article

The paper sheds light on the life and work of the prolific and previously poorly researched sculptor, gilder, and restorer Ivan Sojč (1879–1951). He obtained the necessary sculptural and other knowledge and experiences over the course of many years in various workshops at home and abroad. In 1908 he opened his own workshop in Vitanje, and from 1911 he lived and created in Maribor. In the scope of research, his previous list of 40 known works has been complemented with more than 160 others. Among these wooden church equipment prevails, while free-standing and relief concrete figurative tombstones also present an important part of his oeuvre. In the paper, supported by numerous archival sources and complemented with his descendants' oral testimonies, Sojč's work is presented based on stylistic directions, models, iconography, technique and materials, function, and quality. The gilding and painting view of his work and his restoration work are exposed for the first time. Moreover, the paper supplements his biography.

Keywords: Ivan Sojč, sculpture of the first half of the 20th century, Secession, Neo-Baroque, Neo-Rococo, church furnishings, tombstones, gilding, restoration, iconography

Tina Košak

Johann Ernst II Count Herberstein and the Commissions for the Parish Church of St Leonard in Slovenske gorice

1.01 Original scientific article

Based on archival data from parish ledgers and their enclosed documents, the paper analyses the hitherto unknown commissions and patronage of Johann Ernst II Count Herberstein (1709–1780) in the St Leonard parish in Slovenske gorice in the second half of the 18th century. New attributions made based on archival data provide context to his previously known commissions, enabling a comparison with commissions of residential furnishings and providing a departing point for their further analyses. Herberstein commissioned church furnishings from privileged artists from the Styrian capital of Graz: sculptor Johannes Piringer (1709–1788), and painters Johann Baptist Anton Raunacher (1729–1771) and Anton Jantl

cah Karla Leopolda grofa Herbersteina in njegove žene Marije Eleonore, roj. kneginje Eggenberg.

Ključne besede: naročništvo, cerkvena oprema, prenove plemiških rezidenc, 18. stoletje, Lenart v Slovenskih goricah, grad Hrastovec, Janez Ernest II. grof Herberstein, Johannes Piringer, Johann Baptist Anton Raunacher, Anton Jantl (Jandl)

Ana Lavrič

Bratovščine v klariških samostanih na Kranjskem. Njihova umetnostna in duhovna dediščina

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek se osredotoča na novoveške bratovščine, ki so delovale pri samostanih klaris na Kranjskem do njihove ukinitve pod Jožefom II. in so bile doslej v strokovni literaturi obravnavane predvsem z zgodovinskega vidika. Z bratovščinama v Ljubljani (1702) in Mekinjah (1717–1718) so klarise na Kranjskem spodbudile češčenje Jezusovega in Marijinega Srca, škofjeloške bratovščine (1717, 1725–1726, 1775–1776) pa so pospeševale v deželi že vkoreninjene pobožnosti do Marijinega brezmadežnega spočetja, sv. Jožefa (sv. Družine) in Imena Jezusovega. Umetnostna dediščina klariških bratovščin je razmeroma skromna, povezana z usodo posameznih samostanov po njihovi ukinitvi, in tudi po kakovosti posebej ne izstopa, zanimiva pa je po ikonografiji z bogato simboliko srca. Zaradi narave ohranjenega gradiva ima prispevek različne vsebinske poudarke in težišča.

Ključne besede: klarise, bratovščine, baročna umetnost, ikonografija, Srce Jezusovo, Srce Marijino, Frančišek Karel Remb, Franc Jelovšek, Leopold Layer, Kranjska

Katarina Mohar

Nacistično plenjenje umetnostne dediščine na Gorenjskem med drugo svetovno vojno in primer oltarjev iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek na podlagi analize arhivskega gradiva predstavlja doslej neraziskano področje nacističnega plenjenja umetnostne dediščine na Gorenjskem med drugo svetovno

(1723–1805), all of whom had participated in the renovations of residences of his relative Carl Leopold Count Herberstein-Pusterwald (1712–1789) and his wife, Maria Eleonora, nee Princess of Eggenberg.

Keywords: patronage, church furnishings, residential renovations, 18th century, Lenart in Slovenske gorice, Hrastovec Castle, Johann Ernst II Count Herberstein, Johannes Piringer, Johann Baptist Anton Raunacher, Johann Jantl (Jandl)

Ana Lavrič

Confraternities in the Convents of the Poor Clares in Carniola. Their Artistic and Spiritual Heritage

1.01 Original scientific article

The paper discusses early modern confraternities active in the convents of the Poor Clares in Carniola until their abolishment by Joseph II, which hitherto have been researched in expert literature particularly from a historical point of view. The Poor Clares in Carniola used confraternities in Ljubljana and Mekinje to encourage the veneration of the Sacred Hearts of Jesus and Mary, while the confraternities in Škofja Loka promoted the already rooted devotions to the Immaculate Conception, St Joseph (the Holy Family), and the Name of Jesus. Due to the fate of individual convents after their dissolution in 1782, the artistic heritage of the Poor Clares' confraternities is modest and its quality does not stand out. Nevertheless, it conveys a special spiritual message and an interesting iconography with a rich symbolism of the heart. Owing to the nature of the surviving material, the paper opens several new themes.

Keywords: Poor Clares, confraternities, Baroque art, iconography, the Sacred Heart, the Heart of Mary, Franz Carl Remp, Franc Jelovšek, Leopold Layer, Carniola

Katarina Mohar

The Nazi Plunder of Artistic Heritage in Gorenjska during the Second World War and the Case of Altars from the Church of St Lucy in Dražgoše

1.01 Original scientific article

Based on analysis of archival sources, the article presents the thus far unresearched Nazi plunder of artistic heritage in the region of Gorenjska (Upper Carniola) during

vojno s poudarkom na organizaciji dela in glavnih akterjih. Zaradi obsežnosti tematike prepušča identifikacijo in analizo zaplenjenih predmetov umetnostne dediščine za prihodnje raziskave. Vrzeli v dokumentih in v samem razumevanju procesa zapolnjuje s študijo primera, ki razkriva, kako so postopki potekali v praksi – osredotoča se na transfer inventarja iz cerkve sv. Lucije v Dražgošah, ki so jo Nemci januarja 1942, po bitki v neposredni bližini vasi, požgali, pred tem pa iz nje odstranili opremo, del katere je pogrešan še danes.

Ključne besede: transfer umetnin, pljenje umetnin, nacizem, cerkev sv. Lucije v Dražgošah, umetnostna dediščina, Gorenjska, 2. svetovna vojna

Damjan Prelovšek

Plečnikova cerkev sv. Antona Padovanskega v Beogradu

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek prinaša nove ugotovitve o gradnji in opremljanju Plečnikove beograjske cerkve sv. Antona, ki temeljijo na doslej neupoštevanih arhivskem materialu iz Beograda in Jajca. Po tem, ko je novi provincial fra Josip Markušić zavrnil umetniško nedozorel načrt cerkve, so se beograjski frančiškani obrnili na Plečnika. Ta jim je narisal podolgovato cerkev s širokim zvonikom, kakršno so tedaj po njegovih načrtih gradili v Pragi. Kot alternativo jim je ponudil tudi cenejšo okroglo varianto z visokim zvonikom, ki so jo z veseljem sprejeli. Ker ni zaupal lokalnim izvajalcem in bi gradnja preseгла finančne možnosti frančiškanov, je opustil sprva zamišljeno kupolo. Na Plečnikovo željo so se frančiškani odločili za dražjo vidno opeko. Cerkev so med letoma 1929 in 1932, to je v času najhujše gospodarske krize, gradili madžarski zidarji iz Vojvodine. Pri ikonografskem programu je Plečnik sodeloval z Markušićem in leta 1936 izdelal generalni predlog opreme. Po letu 1945 se je z dokončanjem cerkve ukvarjal agilni župnik fra Eduard Žilič. Plečnik je za svojega naslednika predlagal arhitekta Janeza Valentinčiča, ki je med drugim dozdil vhodno lopo in zvonik. Pri slednjem je, da bi nekoliko razbremenil temelje, uporabil železobetonsko jedro, navzven pa ga je oblekel z vidno opeko.

Ključne besede: sakralna arhitektura 20. stoletja, Jože

the Secod World War and focuses on organisation of operations and their protagonists. Due to the complexity and scope of the topic, identification and analysis of the plundered artworks are left for future study. The inconsistencies in understanding of the process, which arise from the numerous gaps in documentation, are overcome via a case study revealing how the operations were implemented in practice. Presented in the second part of the article, it focuses on the transfer of inventory from the church of St Lucy in Dražgoše, which was burnt down by the Germans in January 1942 in the aftermath of the battle in its immediate surroundings. A part of the artworks they removed from the church before destroying it are still missing today.

Keywords: transfer of artistic objects, plunder of artworks, National Socialism, church of St Lucy in Dražgoše, artistic heritage, Gorenjska, Second World War

Damjan Prelovšek

The Church of St Anthony of Padua in Belgrade by Jože Plečnik

1.01 Original scientific article

The paper introduces new findings on the construction and furnishing of Plečnik's church of St Anthony in Belgrade, which are based on previously unconsidered archival material from Belgrade and Jajce. After new provincial head fra Josip Markušić rejected the artistically immature plan of the church, the Belgrade Franciscans appealed to Plečnik. He drew them a longitudinal church with a wide bell tower like the one that was being built in Prague after his plans. As an alternative he offered them a cheaper round church with a high bell tower, which the Franciscans happily accepted. Since Plečnik did not trust local constructors and the construction would exceed the financial resources of the Franciscans, he gave up the dome that he had planned at first. At his request, the Franciscans decided on a more expensive visible brick. Between 1929 and 1932, during the worst economic crisis, the church was built by Hungarian masons from Vojvodina. Plečnik collaborated with Markušić on the iconographic programme, and in 1936 he made a general suggestion on the furnishing. After 1945, agile priest fra Eduard Žilič dealt with the finishing of the church. Plečnik proposed architect Janez Valentinčić as his successor, who, among other things, built the entrance porch and the bell tower. With the latter, he used a reinforced concrete core to slightly relieve the foundations, while on the outside, he covered it with visible bricks.

Keywords: 20th century religious architecture, architect

Plečnik, Arkandelo Grgić, Josip Markušić, Eduard Žilič, Ivan Meštrović, Janez Valentinčič, beograjski frančiškani, cerkvena tipologija

Boštjan Roškar

Poslikave in pozlate Holzingerjevih oltarjev in prižnic

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku so obravnavane pozlate in poslikave oltarjev in prižnic, katerih zasnova, figure oziroma reliefi in ornamentika so delo mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja. Upoštevana so le ustrezno restavrirana dela, torej tista, pri katerih je prezentirana prvotna barvna podoba, kakršno so izvedli predstavljeni pozlatarji in poslikovalci. Poslikave in pozlate nekaterih Holzingerjevih oltarjev in prižnic so arhivsko dokumentirane. Dokumenti omenjajo mariborske slikarje Franca Beinliča, Franca Antona Widemana in Antona Geringerja. Analizirane so stilistične spremembe barvitosti in strukturiranosti marmoracij in tonskih vrednosti inkarnatov v drugi polovici 18. stoletja. Ena izmed redkih ohranjenih pogodb za poslikavo velikega oltarja v cerkvi sv. Lenarta v Slovenskih goricah, sklenjena leta 1772 med upravnikom gospostva Hrastovec in upravnikom izpostave admomtskih benediktincev v Jarenini na eni ter mariborskim slikarjem Francem Antonom Widemanom na drugi strani, daje uvid v zahteve naročnikov, tehnologijo in stroške tovrstnih storitev.

Ključne besede: poslikava, pozlata, inkarnat, oltarno kiparstvo, barok, Jožef Holzinger, Franc Beinlich, Franc Anton Wideman, Anton Geringer

Marcela Rusinko

V »javnem interesu«? Razlastitve umetniških zbirk v komunistični Češkoslovaški med letoma 1948 in 1965

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prvem desetletju po komunističnem državnem udaru leta 1948 je bilo umetnostno zbirateljstvo na Češkoslovaškem izpostavljeno hudemu ideološko motiviranemu zatiranju. To je bilo posebej izrazito uperjeno proti nekdanjim družbeni eliti, dotlej nosilki fenomena umetnostnega zbirateljstva. Preganjanje je doživelo vrhunec v letih 1959 in 1960 z montiranimi javnimi procesi proti uglednim predvojnimi zbirateljem umetnin, nekdanjim

Jože Plečnik, Arkandelo Grgić, Josip Markušić, Eduard Žilič, Ivan Meštrović, Janez Valentinčič, Belgrade Franciscans, church typology

Boštjan Roškar

Painting and Gilding of Holzinger's Altars and Pulpits

1.01 Original scientific article

The paper discusses the painting and gilding of altars and pulpits, the design, figures or reliefs, and the ornamentation of which were made by Maribor sculptor Josef Holzinger. It considers only appropriately restored works, thus, those in which the original colour scheme, such as was made by the mentioned gilders and painters, has been presented. The painting and gilding of some of Holzinger's altars and pulpits have been documented in archives. The documents mention Maribor painters Franz Beinlich, Franz Anton Wideman, and Anton Geringer. Stylistic changes to the colouring and structure of marbling and skin of from the second half of the 18th century have been analysed. One of the rare preserved contracts for the painting of the high altar in the church of St Leonard in Slovenske gorice, made in 1772 between the caretaker of the Hrastovec seigneurie and the caretaker of the Jarenina estate on the one hand, and Maribor painter Franz Anton Wiedeman on the other, gives an insight into the demands of the commissioners, the technology, and the costs of such services.

Keywords: polychromy, gilding, carnation, altars and pulpits, figures, Josef Holzinger, Franz Beinlich, Franz Anton Wideman, Anton Geringer

Marcela Rusinko

In the 'Public Interest'? Dispossessing Art Collections in Communist Czechoslovakia between 1948 and 1965

1.01 Original scientific article

In the first decade after the 1948 Communist coup d'état, private art collecting in Czechoslovakia experienced a great deal of ideologically motivated oppression. Targeted, systemic action was taken against representatives of the bourgeoisie, former social elites, who had hitherto been the vehicles of this art collecting phenomenon. The persecution peaked in 1959 and 1960 through exemplary trials with eminent pre-war art collectors. This provoked

predstavnikom buržoazije. To je sprožilo obsežen val prisilnih razlastitev zasebnega umetniškega premoženja in pomembne premike velikih, uglednih umetniških zbirk iz zasebne v javno sfero v poznih petdesetih in na začetku šestdesetih let 20. stoletja. Članek obravnava več vzorčnih primerov takih procesov, ki so se končali s svarilnimi kaznimi in zaplembo premoženja, s katerim so se obogatile vodilne javne zbirke, pa tudi primere drugih, »mehkejših« načinov razlastitve posameznikov s pomočjo močno razširjene češke institucije t. i. zakonsko prisiljenih »donacij« umetnin v vrednosti davka, odmerjenega na dediščino ali na premoženje.

Ključne besede: razlastitve, komunistična Češkoslovaška, zbirateljstvo, moderna umetnost, Narodna galerija v Pragi, Vincenc Kramář, Václav Butta, Rudolf Barák, František Čerovský, Emil Filla

Agnieszka Zabłocka-Kos

Opažanja o raziskavah baroka v kontekstu umetnostne zgodovine v socialistični Poljski

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek analizira periodizacijo poljskih umetnostno-zgodovinskih raziskav od leta 1945 do osemdesetih let 20. stoletja. Ukvarja se z njenimi področji in temami, protagonisti in institucijami, kot tudi z okoli leta 1950 na novo definiranimi odgovornostmi umetnostne zgodovine. V tem kontekstu se loteva vprašanja, v kolikšni meri je mogoče poljsko raziskovanje baroka v tem času imenovati "marksistično".

Ključne besede: poljska umetnostna zgodovina, marksizem-leninizem, zgodovina umetnostne zgodovine, baročna umetnost in arhitektura, 1945–1980

Lilijana Žnidaršič Golec

Mnoge sledi bratovščine sv. Mihaela v Mengšu pri nastanku poslikav Franca Jelovška

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek na podlagi gradiva duhovniške bratovščine sv. Mihaela v Mengšu (še zlasti seznama članov), objavljene v Zgodovinskem zborniku, Prilogi časopisa Laibacher Diocesblatt v letih 1892–1895, in drugih primarnih virov ali nanje oprtih študij odkriva povezave bratovščinskih članov in podpornikov z deli v Mengšu rojenega

the extensive wave of violent dispossessions of private artistic assets, the significant mobility of prominent and large art collections from the private to the public sphere in the late 1950s and early 1960s. The article is concerned with several pattern cases of trials, resulting in the confiscation of property, the enrichment of the leading public collections and exemplary punishment, and also cases of other 'soft' ways of dispossessing individuals through the so-called legally forced 'gift'/'donation' of art equivalent in value to an inheritance or property tax that had been levied.

Keywords: dispossessions, communist Czechoslovakia, art collecting, modern art, National Gallery in Prague, Vincenc Kramář, Václav Butta, Rudolf Barák, František Čerovský, Emil Filla

Agnieszka Zabłocka-Kos

Comments on Baroque Research in the Context of Art Historiography of the Socialist Poland

1.01 Original scientific article

The article analyses the periodization of Polish art-historical research from 1945 to the 1980s. It deals with its areas and objects, agents and institutions, as well as with the – around the year 1950 – newly defined responsibilities of art history. In this context, it tackles the problem, to what extent the Polish Baroque research during this time can be called 'Marxist'.

Keywords: Polish art history, Marxism-Leninism, art historiography, Baroque art and architecture, 1945–1980

Lilijana Žnidaršič Golec

The Many Traces of the Confraternity of St Michael in Mengeš in the Commissions of Franc Jelovšek's Frescoes

1.01 Original scientific article

The paper, based on the material of the priestly confraternity of St Michael in Mengeš (especially on the list of its members), published in *Zgodovinski zbornik* [Historical Journal], supplement of *Laibacher Diocesblatt*, between 1892 and 1895, and on other primary sources or studies based on them, uncovers the

slikarja Franca Jelovška (1700–1764). Kot izhodišče je izpostavljeno dejstvo, da se je v času Jelovškove formacije, leta 1722, bratovščini (duhovno) pridružil njegov oče, mengeški organist in cerkovnik Andrej Jelovšek. Zbrani podatki razkrivajo imena ter sorodstvene in druge vezi tistih duhovniških članov in laičkih podpornikov bratovščine, ki so kot naročniki ali (so)priporočitelji vplivali na nastanek velikega dela Jelovškovih baročnih stvaritev, med katerimi se nekatere niso ohranile in jih poznamo le posredno. Ob tem je treba upoštevati, da je k naročilom nemalo pripomogel Jelovškov sloves, kar velja zlasti za čas od srede tridesetih let 18. stoletja.

Ključne besede: Bratovščina sv. Mihaela v Mengšu, Franc Jelovšek (1700–1764), Kranjska, Štajerska, duhovniki, umetnostno naročništvo, baročno slikarstvo, prozopografske študije

Tadeusz J. Żuchowski

Tehnični problemi in naključja kot botri uspeha. Ustanovitev in gradnja jezuitske cerkve v Poznanju

1.01 Izvirni znanstveni članek

Poznanjska jezuitska cerkev je bila zgrajena v več fazah med letoma 1651 in 1701 po načrtih arhitektov Tomassa Poncina, Bartłomieja Nataniela Wąsowskega in Giovannija Catenazzija. Gradnja se je močno zavlekla zaradi Poncinovih začetnih tehničnih napak (med letoma 1651 in 1653) in poskusov njegovih naslednikov, da bi jih odpravili. Zanimiva končna rešitev notranjščine cerkve je splet naključij. Mogočni stebri naj bi po prvotnem načrtu Wąsowskega podpirali obok s prečnimi loki, ki ga zaradi pomanjaja tehnološkega znanja nad tako široko ladjo niso uresničili; ladja je pokrita z lesenim stropom, ki posnema banjasti obok. Stebri, postavljeni za nerealizirani obok, so ostali in dali notranjščini edinstven karakter. Zamisel o stebrih je predstavljala izhodišče za nadaljno gradnjo, ki jo je med leta 1696 prevzel in do leta 1701 zaključil Catenazzi.

Ključne besede: barok, jezuiti na Poljskem, jezuitska arhitektura, Poznanj, Tomasso Poncino, Bartłomiej Nataniel Wąsowski, Giovanni Catenazzi, Philippo Bonanni, Ferdinando Maldonato, tehnične napake v arhitekturi, baročna teatralizacija

connections between the members of the confraternity and its supporters with the works of the Mengeš born painter Franc Jelovšek (1700–1764). Moreover, it also emphasizes as a starting point the fact that at the time of Jelovšek's formation, in 1722 to be precise, his father, Andrej Jelovšek, organist and sexton of Mengeš (spiritually) joined the confraternity. The data gathered reveal the names as well as family and other ties of the priestly members and secular supporters of the fraternity, who influenced the creation of a large part of Jelovšek's Baroque creations, either as patrons or as (co) recommenders. Some of these creations have not been preserved and are known only indirectly.

Keywords: Confraternity of St Michael in Mengeš, Franc Jelovšek, Carniola, Styria, priests, art patronage, Baroque painting, prosopographical studies

Tadeusz J. Żuchowski

Technical Problems and Coincidence as Parents of Success. Foundation and Construction of the Jesuit Church in Poznań

1.01 Original scientific article

In several stages between 1651 and 1701, a Jesuit church was erected in Poznań. The construction was carried out by Tomasso Poncino, Bartłomiej Nataniel Wąsowski and Giovanni Catenazzi. The long construction time was the result of technical mistake made by Poncino at the beginning (between 1651 and 1653) and subsequent attempts to overcome them by his successors. The inviting final interior solution was obtained by fortuity. The powerful columns, that determine the nature of the interior, are a remnant of a plan by Wąsowski, to cover the nave with a barrel vault. Lack of technical knowledge prevented the placing of transverse arches and as a result the initial concept was abandoned (1675–1687). Instead of the vault, its wooden imitation was laid. Lonely columns became the starting point for creating an original arrangement. This concept was taken over by Catenazzi during the implementation of the further part of the church (1696–1701).

Keywords: Baroque, Jesuits in Poland, Poznań, Jesuit architecture, Tomasso Poncino, Bartłomiej Nataniel Wąsowski, Giovanni Catenazzi, Philippo Bonanni, Ferdinando Maldonato, technical mistake in architecture, baroque theatricalization

SODELAVCI CONTRIBUTORS

Izr. prof. dr. Boris Golec
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
boris.golec@zrc-sazu.si

Dr. Simona Kostanjšek Brglez
ZRC SAZU,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
simona.kostanjsek-brglez@zrc-sazu.si

Doc. dr. Tina Košak
ZRC SAZU,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana

in
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
Oddelek za umetnostno zgodovino
Koroška cesta 160
2000 Maribor
tina.kosak@zrc-sazu.si

Dr. Ana Lavrič
Gorenjska cesta 15
4202 Naklo
lavric@zrc-sazu.si

Doc. dr. Katarina Mohar
ZRC SAZU,
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana

in
Univerza v Mariboru,
Filozofska fakulteta
Oddelek za umetnostno zgodovino
Koroška cesta 160
2000 Maribor
katarina.mohar@zrc-sazu.si

Dr. Damjan Prelovšek
Zarnikova ulica 11
SI-1000 Ljubljana
damjan.prelovsek@zrc-sazu.si

Mag. Boštjan Roškar
Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož
Muzejski trg 1
SI-2250 Ptuj
bostjan.roskar@pmpo.si

Dr. Marcela Rusinko
Masarykova univerzita, Fakulta filozofická
Seminář dějin umění
Arna Nováka 1
60200 Brno
marcelarusinko@phil.muni.cz

Prof. Dr. Agnieszka Zabłocka-Kos
Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet Wrocławski
Ul. Szewska 36
PL 50 139 Wrocław
agnieszka.zablocka-kos@uwr.edu.pl

Doc. dr. Lilijana Žnidaršič Golec
Arhiv Republike Slovenije
Zvezdarska 1
SI-1000 Ljubljana

in
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2
SI 1000 Ljubljana
lilijana.znidarsic@gov.si

Prof. dr. Tadeusz J. Żuchowski
Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Al. Niepodległości 4 (Collegium Novum)
PL 61874 Poznań
tlenek@amu.edu.pl

VIRI ILUSTRACIJ PHOTOGRAPHIC CREDITS

Boris Golec

1–2: Boris Golec.

3: I. D. Florijančič de Grienfeld, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske*, Ljubljana 1744 (faksimile).

Simona Kostanjšek Brglez

1, 6–9, 11, 13–17, 20–21: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Simona Kostanjšek Brglez).

2, 4: Zapuščina Ivana Sojča.

3: Meta Bojec Stegenšek.

5, 10, 12, 18–19: Simona Kostanjšek Brglez.

Tina Košak

1–2, 4–13, 15–16: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

3, 14, 17: Tina Košak.

Ana Lavrič

1: © Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Grafični kabinet, fotodokumentacija.

2, 10–11, 29–31: Ana Lavrič.

3: A. Coreth, *Liebe ohne Mass. Geschichte der Herz-Jesu-Verehrung in Österreich im 18. Jahrhundert*, Maria Roggendorf 1994.

4, 17, 18, 26: Blaž Resman.

5: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

6–8: Marta Triler.

9: © Narodna galerija, Ljubljana, fototeka.

12, 16, 23–25, 28: © Semeniška knjižnica, Ljubljana (foto: Ana Lavrič).

13: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Franci Pečnik).

14: *Marienlexikon*, 3, St. Ottilien 1991.

15: Založba Družina, Ljubljana, fotoarhiv.

19–20: *Wahre und schuldigste Hertzens-Andacht zu den Allerheiligsten Hertzen Mariae*, Laybach 1719.

21: D. Hančič, *Klarise na Kranjskem*, Ljubljana 2005.

22, 27: © Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična, fotodokumentacija.

Katarina Mohar

1: Katarina Mohar.

2–3: © Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Direktorat za kulturno dediščino, INDOK center, Ljubljana.

4: © Loški muzej, Škofja Loka (foto: Tihomir Pinter).

Damjan Prelovšek

1, 7–11, 14–15, 17–19, 21–22, 24–25, 27–28, 30, 33, 39–40, 43–44, 48–50: Damjan Prelovšek.
2–6, 12–13, 16, 20, 23, 26, 29, 31–32, 34–38, 41–42, 45–47: © Muzej in galerije mesta Ljubljana
(foto: Damjan Prelovšek).

Boštjan Roškar

1–2, 6–8, 11: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Simona Kostanjšek Brglez).
3: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
4: © Zgodovinski arhiv Ptuj.
5, 9–10: Boštjan Roškar.

Marcela Rusinko

1, 6–7: © Archiv B&M Chochola, Praga (foto: Václav Chochola).
2, 11: © Archiv Národní galerie v Praze, Praga.
3: © Česká tisková kancelář (ČTK), Praga.
4: Severočeská galerie výtvarného umění, Litoměřice (foto: Jan Brodský).
5: L. Slavíček, „Sobě, umění, přátelům“. *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*,
Brno 2007.
8: © Česká tisková kancelář, ČTK, Praga (foto: Josef Nosek).
9: © Akademie věd České republiky, Ústav dějin umění, Praga.
10, 13: *Volné směry. Měsíčník umělecky*, 29, 1932.
12: *Sobě ke cti, umění ke slávě. Čtyři století uměleckého sběratelství v Českých zemích*, Brno 2019.
14: © Galerie výtvarného umění v Chebu, Cheb.
15: © Akademie věd České republiky, Ústav dějin umění, Praga (foto: Josef Sudek).

Lilijana Žnidaršič Golec

1, 4, 7–8: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (foto: Andrej Furlan)
2: arhiv avtorice.
3: V. Koršič Zorn, *Župnija sv. Petra v Ljubljani*, Ljubljana 2000.
5: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Franci Pečnik).
6: Lilijana Žnidaršič.

Tadeusz J. Żuchowski

1–3, 5, 7, 9–11, 14–21: Tadeusz J. Żuchowski.
4: © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Zakład Kartografii i Geomatyki.
6: © Bibliothèque nationale de France, Pariz.
8: © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Instytut Historii Sztuki, fotodokumentacja.
12–13: © Archivum Romanum Societatis Iesu, Rim.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic (copyright).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the copyright owner.

Za avtorske pravice reprodukcij odgovarjajo avtorji objavljenih prispevkov.

The copyrights for reproductions are the responsibility of the authors of published papers.